

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE
Ústav slavistických a východoevropských studií (rusistika)

Diplomová práce na téma:

**Vztah Ruské pravoslavné církve a státu
v letech 1985 – 1999**

—

**Role pravoslaví v utváření nového národního vědomí
v ruské společnosti v postsovětském období**

(The Relationship between the Russian Orthodox Church and State
during 1985 – 1999

—

The Role of Orthodoxy in Creation of a New National Consciousness
of Russian Society in the Post-Soviet Period)

Vypracovala: Lucie Creighton

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Tatjana Loikova-Nasenko, Ph.D.

Oponent(ka):

Praha, 2007

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

Lucie Creighton

Resumé

Předkládaná diplomová práce zkoumá, jak se vyvíjel vztah Ruské pravoslavné církve a státu v období přestavby a obzvláště v postsovětském období. Jako ilustrace procesu je použit vývoj vztahu Ruské pravoslavné církve a armády. Práce dochází k závěru, že během 90. let hrála Ruská pravoslavná církev významnou roli ve zvyšování morálního a vlasteneckého vědomí jak v armádě tak ve společnosti.

*****

This work explores the relationship between the Russian Orthodox Church and state as it developed during the period of perestroika and mainly during the post-Soviet period. As an illustration of the process the relationship between the Church and the Army is described. It was assessed that during the 1990's, the Russian Orthodox Church played an important role in helping to raise moral and patriotic consciousness in both the Army and the Society.

OBSAH

1. <u>ÚVOD</u>	5
2. <u>OBDOBÍ PŘESTAVBY</u>	7
2.1. Přestavba a společnost	8
2.2. Přestavba a Ruská pravoslavná církev	15
3. <u>CÍRKEV V ARMÁDĚ</u>	28
3.1. Armáda – Morálka - Církev	32
3.2. Armáda – Patriotismus – Církev	41
3.3. Instituce vojenských kaplanů	49
3.4. Národ-Církev-Kultura	54
3.5. Doslov	62
4. <u>ZÁVĚR</u>	65
Bibliografie	68

1. ÚVOD

Svou diplomovou práci považuji za tématické pokračování práce postupové, která se zabývala vztahem Ruské pravoslavné církve (dále RPC) a státu v předvečer revoluce roku 1917. V postupové práci jsem se zaměřila na mnohaleté úsilí o reformy církevního života.

Hlavní příčinou stavu, ve kterém se církev na počátku 20. století nacházela, byl vztah RPC a státu, jak ho v první čtvrtině 18. století definoval Petr I. V pravoslavné tradici je ideální vztah církve a státu formulován jako vzájemné souznění, symfonie. V *Základech sociální koncepce RPC* (Основы социальной концепции Русской Православной Церкви) je podstata symfonie vyjádřena jako «обоюдное сотрудничество, взаимная поддержка и взаимная ответственность, без вторжения одной стороны в сферу исключительной компетенции другой». Jakým způsobem a do jaké míry byl uplatňován princip vzájemné symfonie RPC a státu v předpetrovském období je předmětem zkoumání mnoha historických a teologických prací. Reformy Petra I., které sešněrovaly život církve do rámce státního byrokratického aparátu, ale nepochybně vedly k výraznému omezení institucionální nezávislosti církve.

Petr I. zrušil úřad patriarchy. Řízením církevních záležitostí byl pověřen Posvátným synod, jemuž předsedal Oberprokurátor, státní úředník a jehož většina členů mohla být kdykoli vyměněna panovníkem. Církev tak byla degradována na jakési ministerstvo pro záležitosti morálky a bylo jí de facto upřeno právo svobodně řídit svůj vnitřní život. Pravoslaví bylo zároveň jedním z ideologických pilířů ruského samoděržavného státu, jak bylo formulováno v 19. století Uvarovově doktríně národ-pravoslaví-samoděržaví. Odpadnutí od pravoslavné víry bylo trestným činem.

Od počátku 20. století bylo vyvinuto veliké úsilí ze strany některých církevních představitelů i inteligence přesvědčit Mikuláše II., aby svolal církevní sněm, který jako

jediný mohl v souladu s kanonickým právem přistoupit k církevním reformám a volbě patriarchy. Car Mikuláš se k tomuto kroku neodhodlal a sněm byl svolán až v srpnu 1917 za Prozatímní vlády. To již bylo příliš pozdě na to, aby stačil v plné míře uvést do praxe zamýšlené reformy. Bolševická revoluce nejenže reformní úsilí překazila, ale zároveň zahájila nejtragičtější období v dějinách církve vůbec.

Během následujícího období došlo k několika vlnám represí – v průběhu samotné revoluce a občanské války, dále pak v rámci kolektivizace venkova a během stalinských čistek v polovině třicátých let. Perzekuce a teror věřících a duchovních nebyl jediným způsobem boje režimu s církví. Byla vyvíjena masová protináboženská propaganda, které se muselo obyvatelstvo aktivně účastnit. Církvi přitom nebylo dovoleno se nenávistným protináboženským kampaním ze strany státu bránit. Zároveň nemohla vyvíjet ani charitativní ani vzdělávací činnost.

Ve své diplomové práci pominu velkou část sovětské éry a začnu svůj popis období přestavby, během které v procesu společenského uvolnění začaly vystupovat obrysy nového náboženského obrození. V tomto krátkém období konce komunistického systému, kdy se rozpadal ideologický monolit, začala RPC pomalu nabývat svobodu.

Druhá část mé práce bude pojednávat o vztahu RPC a státu, jak se vyvíjel v průběhu 90. let. Pro ilustraci tohoto vztahu jsem se rozhodla, že své téma zúžím na vztah církve a armády, dvou tradičních ruských institucí. Armáda, stejně tak jako ruská společnost a stát, čelila v 90. letech problému ideologického vakua umocněného hospodářskou krizí a morální deziluzí. Domnívám se, že vzájemný vztah církev a armády je v postsovětském kontextu vhodným způsobem, jak téma vztahu církve a státu uchopit.

2. OBDOBÍ PŘESTAVBY

Gorbačovovy reformy, které byly ohlášeny krátce po jeho zvolení generálním tajemníkem strany a pro které se ujal název *přestavba*, neměly v žádném případě zpochybňovat ideologické základy sovětské společnosti. Naopak, měly probíhat v duchu leninských ideálů. Stejně tak, jak během buržoazní fáze historie proběhla řada revolucí, tak i v socialismu bylo podle něj potřeba přistupovat k přehodnocování a k reformám, aby se nakonec našla ta pravá „verze“. V tomto duchu Gorbačov uznával, že během budování socialismu, obzvláště v 30. letech, došlo k chybám a k odchýlení se od leninských ideálů.

V hospodářské oblasti se začalo uvažovat o reformách, které by se přiblížily Nové ekonomické politice 20. let. Radikální reformy v ekonomické sféře nebylo možné uskutečnit, aniž by došlo k reformám ve sféře politické. V létě roku 1988 na 19. stranické konferenci Gorbačov oznámil plán politických reforem, za nimiž byla patrná „snaha o částečného oživení systému sovětů v leninské ústavě RSFSR z r. 1918.“ V prosinci téhož roku byl přijat nový volební zákon a pozměňovací články ústavy a v březnu 1989 se konaly volby do Kongresu lidových poslanců. Sovětský svaz stále ještě zůstával systémem jedné strany, nicméně reforma částečně rozvolnila pouto mezi Stranou a státem a umožnila tak první krok k demokratizaci systému.¹

Přestavba měla být reformou shora, aby ale byla úspěšná, musela mít širokou podporu veřejnosti. Proto byla jednou z nejdůležitějších podmínek její důvěryhodnost. Gorbačov si velmi dobře uvědomoval, že propagandou starého stylu se této podpory nedocílí, jelikož už dlouhou dobu „hrál `orchestr propagandy` hluchým uším.“² Jedním z hlavních hesel

---

¹ SCHNEIDER, E.: The Nineteenth Party Conference: Reform of the Political System, In: The Soviet Union 1987 -1989, Perestroika in Crisis?, London 1990, s. 30 – 38

² ROTH, P.: Soviet Media Policy Since 1985, In: The Soviet Union 1987 -1989, Perestroika in Crisis?, London 1990, s. 102

přestavby se stala *glasnost*. Jak řada autorů upozorňuje, *glasnost* nebyla synonymem svobody slova a demokracie. Měla to být otevřenost, transparentnost, ale nikoli „otevřenost *per se* jakožto nejvyšší hodnota a právo lidí, ale otevřenost a transparentnost uvnitř politického rámce, „socialismu“ jak ho definovalo Politbyro.“³

Nicméně *glasnost*, jejíž principy se začaly uplatňovat hlavně po černobylské katastrofě, s sebou přinesla řadu změn, které by se byly nedaly předpovědět při nástupu Gorbačova k moci.

2.1. Přestavba a společnost

K velkým změnám začalo docházet v kulturní oblasti. Byla zrušena cenzura a zároveň byla v roce 1986 vyměněna řada šéfredaktorů novin, odborných časopisů a literárních magazínů, které se staly velmi významnou platformou pro diskusi řady společenských a ideových témat. Dokonce i specializovaná témata z oblasti ekonomie, ekologie a historie byla diskutována právě v nich, nikoli ve specializovaných časopisech. Výsledkem byl rapidní růst nákladů, zatímco oficiální literatura a **konzervativní** (nereformní) časopisy se začaly daleko hůře prodávat. K mání byly i „nefalzifikované informace ze západu“⁴ a koncem roku 1988 přestalo být rušeno zahraniční vysílání.⁵

Minulost

«Я не научился любить свою Родину с закрытыми глазами, с преклоненной головой, с запертыми устами. Я нахожу, что человек может быть полезен своей стране только в том случае, если ясно видит ее. Я думаю, что время слепых влюбленностей прошло, что теперь мы прежде всего обязаны Родине истиной.»

П.Я. Чаадаев, Апология сумасшедшего

Jedním z nejožehavějších veřejně diskutovaných témat se stala sovětská minulost, zejména období stalinismu. Vláda Josifa Stalina si vyžádala milióny obětí – ať už

---

³ LAQUEUR, W.: The Long Road to Freedom, Russia and Glasnost, London 1989, s. 252

⁴ HÜBNER, P.: Culture in Perestroika, in The Soviet Union 1987 – 1989 – Perestroika in Crisis?, London 1990, str. 91

⁵ ROTH, P.: op.cit., s. 106

popravených nebo jen uvězněných – a i po čtyřiceti letech představovala hluboké trauma v paměti celého národa. Již v 50. letech došlo po Stalinově smrti za Nikity Chruščova k určité revizi oficiální interpretace nedaleké minulosti. Prvotním signálem byl Chruščovův tajný projev na XX. sjezdu strany v roce 1956, ve kterém odsoudil kult osobnosti. Nicméně rozsah, hloubka, ale především angažovanost široké veřejnosti v této diskusi se ani zdaleka nerovnila období přestavby. Chruščovův projev zveřejněn nebyl a obyvatelstvo mohlo vytušit změnu kurzu z článku uveřejněného v novinách Pravda, který odsoudil kult osobnosti. Dalším výrazným rozdílem bylo to, že zatímco k první menší vlně destalinizace došlo impulsem shora, nyní naopak vyšel z řad veřejnosti. Nebyla to však odborná veřejnost, v tomto případě profesionální historici, kdo začal otevřeně o minulosti hovořit. Byli to novináři, dramatici, spisovatelé a filmoví tvůrci.⁶

Profesionální historici se do kritiky nehrnuli, neboť si nemohli být jisti, není-li tento stav jen dočasný a také by úplnou změnou kurzu přiznali, že během své kariéry vědomě lhali. Debata o minulosti měla samozřejmě řadu oponentů. Někteří z nich tvrdili, že „otevřením této Pandořiny skříňky bude pozornost přespříliš zaměřena na negativní prvky v sovětské historii, která pak bude vypadat jako řetěz pohrom“⁷

Jurij Afanasjev, který stál v čele Státního institutu historických archivů, ve své stati Perestrojka i istoričeskoje znaniye upozornil na to, že celá diskuse byla zaměřená na odsouzení Stalina, nikoli na hlubší analýzu stalinismu, jakožto systému. Viděl za tím snahu „obětovat Stalina ve jménu spásy stalinismu“.⁸ Kritická analýza stalinismu by nutně musela vést k samotnému Leninovi, jež byl stále ještě nedoknutelný a v neposlední řadě pak bylo jasné, že pokud byl na vině celý systém, vina leží do určité míry na všech. I samotný Stalin byl koneckonců kontroverzním tématem, jelikož byl „stále populární nebo alespoň

---

⁶ LAQUEUR, W.: op.cit., s. 56

⁷ Ibidem, s. 53

respektován v širokých kruzích sovětské společnosti". Na jednu stranu to byl obdiv nacionalistické pravice, neboť „učinil z Ruska vojenskou supervelmoc a ve svých projevech zdůrazňoval vedoucí úlohu ruského národa". U ostatních uznání, protože „ za Stalina klesaly ceny a zločinci byli potrestáni."⁹

Gorbačov byl zpočátku proti diskusím o minulosti a měl za to, že energie by měla být zaměřena na řešení současných problémů. Svůj postoj změnil až po roce 1987. V proslovu k 70. výročí revoluce řekl: «Массовым репрессиям подверглись многие тысячи членов партии. Мы должны прямо сказать об этом. Это необходимо для окончательного и бесповоротного утверждения ленинского идеала социализма»¹⁰

Na rozdíl od Gorbačova si však mnozí byli vědomi, že otázku minulosti je nesmírně důležité vyřešit právě pro budoucnost. Podle Afanasjeva bylo potřeba zbavit se „dogmatizovaného historického materialismu, který interpretuje veškerý vývoj po Říjnu jako přímočarý proces, který se řídí apriorními, předem danými „zákony". Uznání ‚variantnosti historie‘ bude mít význam pro současnost, jelikož bude znamenat uznání volby. Dále pak upozornil na mravní rozměr celého problému. Bez skutečného přiznání viny a pokání nelze dojít k aktu smíření. Na šíři a hloubku problému upozorňoval akademik Dmitrij Lichačov, předseda Sovětského kulturního fondu, který řekl: «Ни один человек не может сказать, что на нем нет вины: мы все виноваты за то, что происходило в последние десятилетия. Подчеркиваю: все без исключения».¹¹

Morálka

Jak je patrné, s debatou o minulosti byla úzce spojena debata o morálním úpadku celé společnosti, ke kterému došlo během uplynulých desetiletí. Zde byla možná více než na

---

⁸ АФАНАСЬЕВ, Ю.: Перестройка и историческое знание, In: Перестройка: гласность, демократия, социализм - иного не дано, Москва 1988, s. 497

⁹ LAQUEUR, W.: op.cit., s. 74

poli historické reflexe překročena hranice stalinismu, jelikož bylo patrné, že jde o hluboký problém. Stejně však jako k očistě falzifikované historie, tak i k morálnímu obrození člověka a společnosti, cesta vedla jen skrze pravdu. Spisovatel Valentin Rasputin v rozhovoru pro Literaturnuju gazetu v lednu 1988 prohlásil, že: «Не может поризойти улучшения личностной совести, пока не проявит себя в полной правде общественная совесть. (...) Сейчас легче говорить правду. Но делаем мы это как-то очень стеснительно. Только с определенного времени. Только с застойных явлений, а ведь и застойные явления стали возможны благодаря умолчаниям. (...) Умолчание как метастазы, могут повести к новой лжи, а на преодоление новой лжи нашего нравственного здоровья не хватит.»¹²

Andrej Sacharov pak v úvodu své stati „Неизбежность перестройки“ též hovoří o sovětské společnosti jako „hluboce nemocné“. Symptodem nemoci, jejíž poslední stádium „bylo nazváno ‘epochou stagnace,’“ je v první řadě „nedostatek pluralismu ve struktuře moci, v ekonomice (kromě období NEPu), v ideologii.“¹³ Z toho, co říkal Rasputin i Sacharov, bylo patrné, že ve snaze o diagnózu je třeba překročit stín Stalina i stalinismu a jít k celé podstatě komunistického systému. Široká kulturní veřejnost nebyla sama, kdo si uvědomoval hlubokou morální deziluzi a ideologickou apatii v sovětské společnosti. V etické diskusi bylo možné rozlišit mezi oficiálním stranickým tiskem (Voprosy filosofii, Kommunist, Nauka i religija) a ostatním tiskem a literaturou (Literaturnaja Gazeta, Ogoňok, Novyj Mir). Zatímco strana uznávala, že ideologické vzdělání mělo nedostatky a nic nenabídlo, odpovědi se snažila najít v leninskách ideálech. Nicméně i ve stranickém myšlení byl zjevný posun. Byly uznány „univerzální lidské hodnoty“ a „nadtřídní normy“,

---

¹⁰ ГОРБАЧЕВ, М.: Октябрь и перестройка: революция продолжается, Москва, 1987, s. 21

¹¹ ЛИХАЧЕВ, Д. С.: От покаяния - к действию, Литературная газета, 9.9. 1987

¹² РАСПУТИН, В.: Если по совести, Литературная газета, 1.1. 1988

¹³ САХАРОВ, А.: Неизбежность перестройки, In: Перестройка: гласность, демократия, социализм - много не дано, Москва 1988, s. 122

což byla změna oproti minulosti, v které bylo svědomí jednotlivce podřízeno „třídní morálce“ a „partizánské etice“.¹⁴

Náboženství

Jak bylo řečeno na začátku této kapitoly, přestavba neměla znamenat změnu ideologických pozic. V souladu s tím se nemělo měnit nic v souvislosti s přístupem k náboženství. V programu KSSS, přijatém na 27. sjezdu na jaře roku 1986 bylo náboženství na seznamu „nešvarů“ vedle korupce, opilství a rozkrádání, s kterými je potřeba bojovat. Bylo tedy stále vnímáno „jako patologický odklon od normy“.¹⁵

Zatímco byla ve stranických kruzích zdůrazňována nutnost zesílení ateistické propagandy, v médiích i v umění se brzy začala objevovat náboženská a to především křesťanská témata. Tváří v tvář morálnímu rozkladu společnosti začala inteligence hledat v náboženských hodnotách. Do slovníku sovětských médií se opět vrátilo slovo spiritualita (духовность). A i když nemusela být vždy zmínka přímo o víře, došlo k rehabilitaci křesťanských hodnot. Debata o minulosti a o morálním úpadku s sebou přinášela témata jako vina, pokání a smíření. Dalším slovem, které se dříve v sovětském veřejném prostoru nevyskytovalo, bylo milosrdenství a nyní, obzvláště po černobylské katastrofě a zemětřesení v Jerevanu, se začalo vracet do slovní zásoby.

Nejenže se po desetiletích nadvlády komunistické ideologie země nacházela v morálním rozkladu, ale zároveň nebyla naděje, že by to byl právě komunismus, s jehož pomocí by mohlo dojít k obrodě. Byla tedy patrná snaha o nalezení pramene, který by byl zdrojem morálního obrození. Jak podotýká Pospělovský, materialismus byl definitivně

---

¹⁴ BERCKEN, W. van den: Christian Thinking and the End of Communism in Russia, Utrecht-Leiden, 1993, s. 94

¹⁵ ПОСПЕЛОВСКИЙ, Д.В.: Православная церковь в истории Руси, России и СССР, Москва, s. 358

zkompromitován a ve společnosti se začaly šířit různé formy bohohledačství (bogoiskatělstva).¹⁶

Vedle zdůrazňování pozitivní role křesťanství v morálně-etické oblasti, se začaly ozývat hlasy, které přiznávaly křesťanství místo v národní historii a evropské civilizaci. Básník Jevtušenko vyzval k uveřejnění Bible, přičemž argumentoval tím, že je její znalost nezbytná k pochopení světové literatury a že náboženství bylo často hnací silou pokroku.¹⁷ Alexandr Něžnyj apeloval na navrácení zpustošeného majetku staroobřadcům, kteří by ho opravili a zachovali by tak celé společnosti kulturní dědictví minulosti, neboť „bez minulosti jsme absolutně nikým”.¹⁸

Pro úplné pochopení je třeba dodat, že se nejednalo pouze o věřící autory, kterým bylo v tomto kulturním uvolnění umožněno o své víře promluvit. Trend obracení se ke křesťanství jako zdroji odpovědí v otázkách morálky, spirituality a kulturní identity byl nezávislý na osobních přesvědčeních autorů. Mnozí z nich nebyli křesťané, ale agnostici nebo ateisté, jako například spisovatel Ajmatov, kteří navazovali na *bogostroitelstvo* Maxima Gorkého a Anatolije Lunačarského.¹⁹ Britský historik Hosking se domnívá, že ačkoli komunismus nikdy nebyl náboženstvím v plném slova smyslu, tak si přisvojil mnoho jeho vnějších příznaků a ve chvíli, kdy došlo k ochladnutí komunistického přesvědčení, bylo přirozené, že mnoho jeho přívrženců začalo hledat skutečné náboženství.²⁰

Stejně tak, jako se v oblasti morálky snažila strana najít odpovědi v návratu k Leninským ideálům, tak i v otázkách náboženství se přístup zpočátku příliš nezměnil. Oficiální politika

---

¹⁶ ПОСПЕЛОВСКИЙ, Д. В.: op.cit., s. 359

¹⁷ ANDERSON, J.: Gorbachev: Hopes and Fears, In: Religion in Communist Lands, Sv.15, № 3, 1987, s. 323

¹⁸ NEZHNY, A.: In Rogozhskaya Zastava - Visiting Old Believers, In: Perestroika in action, Wellingborough, 1988, s. 137

¹⁹ DUNLOP, J.B.: Religious Themes in Recent Soviet Cinema, In: Religion in Communist Lands 16, № 3, 1988, s. 233, dále POSPELOVSKY, D.: Religious Themes in the Soviet Press in 1989, In: Religion in Communist Lands 18/4, Keston Institute, 1990; SETON-WATSON, Mary: Religious Themes in Recent Soviet Literature, In: Religion in Communist Lands 16/2, Keston Institute, 1988

zůstávala stejnou, od členů strany se i nadále vyžadovalo, aby se aktivně potýkali s „náboženskými předsudky“.²¹

Na sklonku březněvovské éry v období „ideologické prázdnoty“ nebyla ateistická kampaň příliš vehementní, neboť veřejnost byla celkově apatická. Nyní bylo přes pokračující ateistickou propagandu možné, na rozdíl od minulosti, slyšet i jiné hlasy a to dokonce i v tradičních protináboženských tiskovinách jako *Nauka i Religija* a *Kommunist*.²² Dalo by se říci, že do určité míry došlo k jakési otevřené diskusi o materialismu, vědě a náboženství. Oproti minulosti se nesmírně zvýšila úroveň argumentů ateistického tábora, neboť jeho příslušníci zjistili, že ruské pravoslaví již není náboženstvím nevzdělaných obyvatel vesnice, ale i vysokoškolské inteligence z velkých měst.

Na 19. stranické konferenci v roce 1988 Gorbačov zdůraznil úlohu strany v šíření materialismu a atheismu, ale zároveň vyzval k „toleranci věřících“. Ke konci roku 1988 už nedocházelo k napadání intelektuálů za to, že „lichotí pánu bohu“, na druhou stranu ale nedocházelo ke změnám v postavení církví a náboženských spolků. V roce 1987 byly provedeny dvě amnestie, v jejichž rámci byla propuštěna řada lidí, uvězněných kvůli náboženské činnosti. Nicméně paragrafy, na jejichž základě byli lidé souzeni, se zatím neměnily.²³

Přestože sovětský režim se nezřekl svých ideologických základů, jejich totalita byla narušena proniknutím alternativního myšlení do veřejného prostoru. Nizozemský profesor

---

²⁰ HOSKING, G.: The Awakening of the Soviet Union, Cambridge, Massachusetts, 1991, s. 123

²¹ ANDERSON, J.: op.cit., s. 323

²² POSPIELOVSKY, D.: Religious Themes in the Soviet Press in 1989, In: Religion in Communist Lands 18/4, Keston Institute, 1990, s. 321

²³ ANDERSON, J.: op.cit., s. 323

van den Bercken²⁴ je přesvědčen, že právě pronikání duchovních symbolů a pojmů do ruských médií byla významným faktorem ve „svrnutí komunismu jakožto způsobu myšlení a tím pádem i jako socio-politického systému.“²⁵ Jak bylo již řečeno výše, existovala řada motivací, které vedly k přehodnocování postoje v kulturně společenské sféře. Ať už ale byly jakékoli, společně přispěly k narušení ideologického monolitu. Tak i postavení Komunistické strany začalo být otevřeně zpochybňováno obyvatelstvem.²⁶

2.2. Přestavba a Ruská pravoslavná církev

V této kapitole bych chtěla ukázat, jakým způsobem se měnící společenské klima odrazilo na situaci Ruské pravoslavné církve a na jejím vztahu se sovětským státem. Mnoho autorů, z kterých jsem čerpala, poukazuje na to, že na rozdíl od ostatních společenských sfér, RPC byla nejméně dynamickou strukturou a že v církevní oblasti se, alespoň zpočátku, dalo vyzorovat nejméně změn. Slovy britského historika Chrise Andrewa to vypadalo, jakoby se moskevský patriarchát „snažil ani se nezpозdit ani nepředběhnout rychlost“, s kterou se vyvíjela glasnost' a přestavba.²⁷

Domnívám se, že toto platí pouze ve chvíli, kdy se zabýváme církví jako hierarchickou strukturou. Co se týče aktivit na farních úrovních a v okruhu laiků, docházelo aktivně k činnosti, která nebyla organizována zhora, ale byla odpovědí obyvatelstva stejnou měrou jako v ostatních sférách společnosti.

Důvodů, proč Moskevský patriarchát byl poměrně pomalý v reakci na měnící se situaci, bylo hned několik. V první řadě to byla opatrnost nepředjímat ukvapené závěry. Chruščevovské represe náboženství byly například prováděny souběžně s relativní

---

²⁴ Profesor ruské teologie v Institutu ekumenického výzkumu na univerzitě v Utrechtu (Institute for Ecumenical Research, University of Utrecht)

²⁵ BERCKEN, W. van den: op.cit., s. 7

²⁶ TEAGUE, E.: Perestroika and the Party, In: Gorbachev and Perestroika, Londýn 1990, s. 50

²⁷ ANDREW, C. and MITROKHIN, V.: The Mitrochin Archive, London 2000, s.660

liberalizací v oblasti umění. Stejně tak se i teď mohlo jednat o další mocenský vrtoch, který mohl být kdykoli zvrácen. Kromě toho rétorika veřejných představitelů nebyla zpočátku náboženství a tím méně církvi příznivě nakloněna. Dalším důvodem pak byl fakt, že církev nebyla na takové změny institucionálně připravena.

Postavení církve ve společnosti

Prvotní impuls ke změně postavení církve ve společnosti nevyšel ani ze strany Moskevského patriarchátu ani od státních autorit. Bylo to právě vnesení náboženské tematiky do veřejného prostoru, v jejímž rámci začala společenská rehabilitace církve. Klíčovou úlohu v tomto směru sehrála inteligence. Zatímco před druhou světovou válkou byla nejvíce protiklerikální, neboť protináboženská propaganda „šířila stereotyp tmářského mnicha-reakcionáře, prostopášníka, který je navíc ještě ke všemu soustavně zapleten do protisovětské činnosti“ a „hlásit se k pravoslaví tedy znamenalo vyslovit se pro hodnoty, které byly symbolem tmářství, pověry, zpátečnictví a reakce,“²⁸ během 2. světové války, kdy se mnozí z řad inteligence měli možnost setkat s duchovními v lágrech, se situace změnila. Přesto v 60. letech byla inteligence církvi poměrně vzdálena, tak vzdálena, že „fakticky ani nezaznamenala chruščevovské pronásledování“.²⁹ Uznání se církvi dostávalo maximálně jako zdroji estetických a kulturních hodnot. Nyní však v reakci na „morální degradaci“ společnosti a „selhání komunistické ideologie v nabídce uspokojující životní filosofie“ se církev stává zdrojem morálních a nikoli pouze estetických hodnot.³⁰ K tomuto spontánnímu přehodnocování došlo, aniž by se o to církev jako instituce nějak zasloužila.

---

²⁸ Grajewski, A. – Rusko a kříž, Praha 1997 str. 89 - 90

²⁹ ПОСПЕЛОВСКИЙ, Дмитрий В.: Православная церковь в истории Руси, России и СССР, (op.cit.), s. 359

³⁰ BERCKEN, W. van den: op.cit., s. 93

To znamená, „že emocionální a spirituální přitažlivost RPC se nezmenšila přesto, že došlo k úpadku církve jakožto sociálně aktivní instituce“.³¹

Tento vývoj, ačkoli nezačal na základě praktické zkušenosti s církví, byl pro ni nicméně velmi důležitý, neboť na ni začalo být logicky nahlíženo, jako na přirozenou ochranitelku těch hodnot, ke kterým se teď mnozí s nadějí obraceli. Podle Dmitrije Pospělovského fakt, že nyní to byli „přední představitelé inteligence, akademici a vědci, spisovatelé a umělci, kteří byli prominentními apologety a obránci církve“ měl nesmírný vliv na její postavení, neboť pomohl „změnit obraz církve z enklávy nevzdělanců a všelijak defektních jedinců (živlů) alespoň do té míry, aby se jevila jako zdroj a vůdčí síla ruské kultury.“³²

Většina diskusí ohledně Ruské pravoslavné církve se soustředila na tisícileté výročí přijetí křesťanství kyjevským knížetem Vladimírem v roce 988. V tisku se začaly objevovat stati z pera představitelů umění a vědy zdůrazňující státotvorný rozměr, který přijetí křesťanství mělo. V srpnu 1987 byl například v časopise *Kommunist* uveřejněn článek akademika Borise Raušenbacha, astrofyzika, který spolupracoval se Sergejem Koroljovem na prvních letech do vesmíru. V něm je přechod od pohanství ke křesťanství v Rusku hodnocen jako „progresivní proces, jako přechod k „civilizovanému“ náboženství.“ Sjednocením Rusi do celistvého feudálního státu „progresivní kulturou psaných zákonů a náboženství“ dosáhl Vladimir a jeho syn Jaroslav Moudrý pozvednutí Ruska „na úroveň ostatního civilizovaného světa“. Rusko se tak ocitlo ve společenství evropských křesťanských států a jeho mezinárodní význam se upevňoval. Tím se v jednom státě sjednodil národ, z kterého později vzešli Rusové, Ukrajinci a Bělorusové. „Přijetí křesťanství, které se stalo ideologickým základem státnosti sjednocené feudální Rusi, sehrálo progresivní roli v raném středověku. (...) Dnes máme všechny důvody být hrdí na činy svých předků a s vděčností si připomínat jejich vznešené úsilí. To k čemu došlo před tisíci lety bylo obrovským krokem

---

³¹ Ibidem, s. 93

vpřed na dlouhé cestě historie."³³ Otevřené přiznání pozitivní historické role církvi se velmi lišilo od útoků protináboženské propagandy předešlých desetiletí, kdy byla označována za reakční sílu. Akademik Dmitrij Lichačov v rozhovoru pro časopis Ogoňok vedle estetického a etického významu církve také poukázal na skutečnost, že v rámci oficiálního přijetí křesťanství, jakožto státního aktu, došlo k propojení církve a státu. V křesťanství jako státním náboženství, které sjednotilo zemi, byla jeho síla, ale i slabost, neboť „církve v područí státu ztratila svou svobodu, svobodu svědomí. Tím bylo předurčeno, že věřící musí být zároveň monarchista. Ale křesťanství není ideologie, ani buržoazní ani socialistická. Je to světonázor plus životní etické normy chování. (...) Hlavní význam (poselství) jubilea je v tom, že církve se nemá plést do záležitostí státu a stát do záležitostí církve."³⁴

Změna přístupu státu k církvi

Ve své analýze Nového myšlení v oblasti náboženství z roku 1989 rozdělila britská historička Jane Ellis sovětský přístup k RPC do tří etap. Zatímco v první, předválečné fázi se stát snažil o úplné vymýcení náboženství, v poválečné fázi, kdy si uvědomil, že v tomto směru selhal, si vzal za cíl „držet náboženství nad vodou pod dohledem bdělého oka strany, ale zároveň ho tak omezit, až se zadusí – jinými slovy urychlit proces pomalého odumření předpověděného Marxem.“ Nyní si však strana uvědomila, že náboženství nezmizí, a tím pádem je potřeba se rozhodnout, co s ním. Nekonzistentnost v přístupu k věřícím vycházela z toho, že někteří členové strany si uvědomovali, že politika vůči

---

³² POSPIELOVSKY, D.: Religious Themes in the Soviet Press in 1989, op.cit., s. 340

³³ РАУШЕНБАХ, Борис В.: Сквозь глуб веков, Коммунист, № 12, Август 1987, s.105

³⁴ Огонек, № 10, Март 1988, s. 12

náboženství byla mylná, „jiní byli stále odhodláni vybudovat budoucnost bez náboženství“.³⁵

Rozhodující byla změna přístupu samotného Gorbačova, která měla samozřejmě řadu odpůrců, stejně jako ostatní reformy, které započal nebo kterým neučinil přítrž, když k nim začalo docházet samovolně. Vedoucí postavou postupně uplatňované liberálnější politiky vůči náboženství byl Konstatin Charčev, který od roku 1985 předsedal Radě pro církevní záležitosti při Radě ministrů SSSR (Совет по делам религий при Совете Министров СССР).

Literatura uvádí řadu důvodů, které mohly vést k této změně postoje, nicméně se shoduje v tom, že nebyly duchovního, ale víceméně pragmatického rázu. V první řadě chtěl Gorbačov získat podporu všech věřících pro své reformy. Jak se vyjádřil Konstantin Charčev věřící i nevěřící byli teď „veslaři na jedné lodi“.³⁶

Dále tu byl motiv morálního obrození. Řada problémů, které Gorbačov chtěl vyřešit, byly spíše morálního nežli politického charakteru – korupce, alkoholismus, krize rodiny. Strana se proto začala obracet k církvi, jakožto možnému zdroji morální obrody a „sociální solidarity, k jejímuž inspirování byla sama špatně vybavena.“³⁷ Jane Ellis také identifikovala motiv, který byl určitým typem *bogostroitelstva*. Podle ní bylo náboženství přehodnoceno a začalo se na něj pohlížet jako na potenciálně užitečný motivační faktor, který by uvedl sovětskou společnost do pohybu. Proces přestavby už trval pár let, nicméně zatím nepřinášel kýžené výsledky a jedním z důvodů mohla být rozšířená apatie obyvatelstva. V komunismus již nikdo nevěřil, ale „možná, že náboženství pod opatrným dohledem strany, by mohlo být odpovědí.“ V Rusku, kde byl problém nejpalčivější, by pak tuto úlohu naplnění duchovního vakuua, které zbylo po komunismu, plnila Ruská

---

³⁵ ELLIS, Jane: New Thinking on Religion, In: Religion in Communist Lands 17, № 2, s. 109

³⁶ ROTH, Paul: op.cit., s. 103

³⁷ HOSKING, G.: op.cit., s.118

pravoslavná církev. Jednalo se tedy o další snahu využití náboženství k stranickým cílům.³⁸

Slova Konstantina Charčeva přednesená na Vyšší stranické škole v Moskvě v březnu 1988 dokazují, že se nejedná o pouhou spekulaci: „Podle Lenina, strana musí mít pod kontrolou všechny aspekty života občanů. A jelikož věřící není kam zařadit a historie ukázala, že náboženství je opravdové a dlouhodobé, bude pro stranu jednodušší obrátit věřícího v někoho, kdo také věří v komunismus. To je úkol, před kterým stojíme: vzdělání nového typu kněze; výběr a umísťování kněží je záležitost strany.“³⁹

Závažným problémem, kterému Sovětský svaz čelil, byl vzrůstající nacionalismus ve svazových republikách. SSSR dlouhou dobu tvrdil, že vyřešil národnostní otázku tím, že jednotlivé národy stmelil pod praporem komunismu.⁴⁰ Ačkoli se postoj strany k otázce nacionalismu z ideologického hlediska neměnil, byl to právě jeden z „vedlejších účinků“, které s sebou přinesla glasnost' a před kterými nebylo možné nadále utíkat. V některých případech bylo příčinou dlouho zanedbávané národnostní napětí, jak tomu bylo například mezi Armény a Azery na Kavkaze. Pro integritu Sovětského svazu však byly závažnější odstředivé tendence některých svazových republik obzvláště v Pobaltí. V některých, jako v Litvě a na Ukrajině byl nacionalismus velice úzce spojen právě s náboženstvím.

Michael Bourdeaux, který ve Velké Británii založil a dlouhá léta řídil Kestonský institut, jenž od 60. let monitoroval postavení církví v komunistických zemích, se domnívá, že na Gorbačeva musely významně zápisobit jeho zahraniční cesty. Na programu byla vždy zahrnuta setkání s církevními představiteli a Gorbačov tak měl možnost vidět, že církev může být významnou společenskou silou.⁴¹

Změna v jeho postoji byla patrná na přelomu let '87 a '88. V prosinci 1987 byli do delegace, která ho doprovázela do Washingtonu, zahrnuti představitelé všech hlavních

---

³⁸ ELLIS, J.: op.cit., s. 110

³⁹ Citováno v ELLIS, J.: op.cit., s. 108

⁴⁰ LAQUEUR, W.: op.cit., s. 190

vyznání SSSR a v dubnu 1988 přijal v Kremlu patriarchu RPC Pimena a další metropolity. Na setkání přislíbil vrácení posvátných relikvií a část klášterního komplexu Pečerské lávry v Kyjevě a zároveň přiznal, že je potřeba napravit chyby, k nimž vůči církvi v minulosti došlo. Setkání mělo velký význam pro nadcházející sněm, který se měl konat v rámci oslav milénia v červnu. Dmitrij Pospělovskij se domnívá, že kdyby k setkání nedošlo, tak by plánování sněmu bylo daleko problematičtější, neboť by církve mohla být sovětskými úřady nucena ke snížení významu sněmu na pouhou slavnostní ceremonii milénia.⁴²

Místní sněm, který se konal v červnu 1988 v Trojicko-Sergijevské lávře v Zagorsku, byl pro církve nejvýznamnější událostí milénia. Jeho hlavním posláním byla revize zásadních církevních dokumentů. Nejdůležitějším aktem bylo přijetí nové církevní *ústavy* (устав), které nahradilo *ustanovení* (положение) z roku 1945 a jeho další úpravy z roku 1961. Ačkoli se na první straně nové církevní *ústavy* pravilo, že „odpovídá současnému zákonu o náboženských kultech“, ve skutečnosti byla v rozporu se stávající legislativou a to nejen se zákonem z r. 1929, ale i s Leninovým dekretem z ledna 1918, který zbavoval církve statutu právnické osoby. Arcibiskup Kirill ve svém referátu vysvětlil, že návrh *ústavy* byl ukázan Radě pro církevní záležitosti, která byla spokojena s tím, že text neodporuje záměru nové legislativy, jež se připravovala.⁴³ Konstantin Charčev, předseda Rady, se sněmu také osobně zúčastnil. Nebylo tedy pochyb, že ústava byla schválena se souhlasem „vyšších míst“.

Od chvíle, kdy se začala její situace v druhé polovině 80. let zlepšovat, se její postavení začalo podobat paradoxnímu postavení, které zaujímala během 2. světové války, kdy k zlepšení (nepoměrně menšímu než nyní) došlo *de facto*, nikoli *de jure*. Vstřícný přístup k církvi samozřejmě vycházel od ústřední moci, a jako řada reforem té doby, byl leckdy

---

⁴¹ BORDEAUX, M.: Gorbachev, Glasnost' and the Gospel, London, 1990, s. 38-40

ignorován nebo sabotován na lokální úrovni místními stranickými představiteli, což veřejně přiznal i Konstantin Charčev v prosinci 1989.⁴⁴ Změna situace se ale nedala předpokládat, až do přijetí nového zákona, který byl dal církvi „právní prostředky se bránit“.⁴⁵

V březnu 1990 byl ze sovětské ústavy odstraněn čl. 6, který zaručoval straně vedoucí postavení ve společnosti. Tím padl ideologický monopol Komunistické strany. Následně byl v říjnu 1990 přijat Zákon o svobodě svědomí a vyznání, který stavěl všechna náboženská a ideologická přesvědčení do rovnoprávného postavení, zakazoval státu nejen některé z přesvědčení zvýhodňovat, ale též proti kterémukoli vyvíjet jakoukoli propagandu (to se týkalo i finanční podpory náboženských organizací nebo ateistické propagandy), přiznával věřícím rovná práva ve všech oblastech života a zakazoval velitelům vojenských jednotek, aby bránili vojákům praktikovat ve volném čase své náboženství.

Přípravy zákona, kterého se ze strany církve zúčastnil smolenský arcibiskup Kirill Smolenskij, nebyly jednoduché. Stát se nechtěl jen tak vzdát nástrojů, s kterými by mohl vyvíjet tlak na věřící. Nejvíce kontroverzními body byla otázka legálního statutu církve a farností, role Rady pro církevní záležitosti a práva na církevní vzdělání.⁴⁶

Církev zevnitř a zvenku

Po uvolnění tlaku na církev, kdy ji náhle bylo umožněno svobodně se nadechnout, bylo možné vidět rýsující se problémy, kterým bude muset čelit. Do určité míry na ni bylo

---

⁴² POSPIELOVSKY, D.: Church-State Relations in the USSR in 1988: The Local Sobor of the Russian Orthodox Church, In: The Soviet Union 1987-1989 Perestroika in Crisis?, (Ed.) The Federal Institute for Soviet and International Studies, Cologne, Londýn, 1990, s. 83

⁴³ Ibidem, s. 88

⁴⁴ ELLIS, J.: op.cit., s. 101

⁴⁵ POSPIELOVSKY, D.: Church-State Relations in the USSR in 1988: The Local Sobor of the Russian Orthodox Church, (op.cit.), s.88

⁴⁶ HOSKING, G: op. cit., s. 126

možné nahlížet jako na zrcadlo celé společnosti. Otázka minulosti, úzce propojená s otázkou morálky a etiky, byla jednou z hlavních ran uvnitř samotné církve. Na jedné straně představitelé hierarchie, kteří dlouhá léta mlčeli tváří tvář pronásledování a útlaku věřících, na druhé straně disidenti, kteří často osamoceni pozvedali hlas proti příkoří, za což byli perzekuováni. Ti nejenže nyní požadovali, aby církevní hodnostáři započali proces pokání a sebereflexe, ale zároveň se nedůvěřivě stavěli i k procesu reformy. Obávali se, že je to opět stát, který jim udává tón a tempo, a že „církevní představitelé, kteří mluví o problémech, tak činí na popud reformně zaměřených úředníků a ne ze své vlastní iniciativy“ a že současné postavení církve je jen novou formou kontroly.⁴⁷

Kromě morálního problému tu byla řada praktických nesnází. Církevní sněm byl velmi důležitý pro vnitřní život církve ve farních společenstvích. Kněz byl opět dosazen do pozice předsedy farní rady a získal tedy kontrolu nad záležitostmi farnosti. Nicméně většina církevních hodnostářů i laiků neměla zkušenost s pravým farním životem, který byl léta potlačován nebo úplně znemožněn. Dalším problémem byl obrovský nedostatek duchovních (na sněmu v červnu 1988 byl vysloven odhad, podle kterého počet absolventů pokryl maximálně 50 procent potřebných⁴⁸), kterých teď bylo potřeba čím dál tím víc. Kamenem úrazu byla rovněž nízká úroveň církevního vzdělání. Desítky let nebyla povolena katecheze ani dětí, ani věřících. Výjimkou byli lidé, kteří se účastnili různých besed a „kroužků“ například v okolí Alexandra Ogorodnikova, nebo Alexandra Měně, který již od šedesátých let pořádal neformální semináře a půjčoval knihy, které nebyly v knihovnách běžně dostupné.

---

⁴⁷ ELLIS, J: op.cit.,s.107

⁴⁸ POSPIELOVSKY, D.: Church-State Relations in the USSR in 1988: The Local Sobor of the Russian Orthodox Church, op.cit., s. 84

Bylo zjevné, že během 80 let, které církvi přinesly nesmírné materiální a morální škody, jí bylo zároveň znemožněno se přizpůsobit sociálním změnám, ke kterým během 20. století došlo.

Kromě vnitřních problémů a otázek pak bylo potřeba vyjasnit, jaké postavení by měla církev hrát ve společnosti. Na přednášce v Londýně v roce 1988 uznal arcibiskup Kirill, že v minulosti na sebe „roli šíření křesťanské spirituality vzali spisovatelé a to i ti, kteří sami nebyli věřící, ale kteří vycházeli z ruského kulturního dědictví“. Nyní, ale nastal čas, aby církev začala znovu plnit svou roli.⁴⁹

Hlasy za aktivní zapojení se do života společnosti se ozývaly i na sněmu. Metropolita Vladimir (Sabodan) se ve svém referátu vyslovil pro úplné oddělení církve od státu, ale zároveň i pro to, aby se církev aktivně účastnila života národa, obzvláště v oblasti spirituality a rodinného života.⁵⁰ Po smrti patriarchy Pimena byl v červnu 1990 církevním sněmem zvolen patriarchou Alexij II (Ridiger). Poselství sněmu k věřícím hovořilo o tom, „že církev společně s celým národem vstoupila do období velkých změn, které otvírají nové možnosti a zároveň přinášejí novou zodpovědnost“ a vyzývalo k veřejné diskusi o stavu církve a k oživení života ve farnostech.⁵¹

V nové církevní *ústavě* je RPC označena za „mnohonárodnostní místní církev“ a jedna z rezolucí říká, že „zvláštní pozornost musí být věnována publikaci pro neruské věřící RPC v jejich jazycích.“⁵² Pospělovský upozorňuje na to, že na rozdíl od dokumentů sněmu v roce 1917 – 1918, v kterých byla církev zmiňována jako *Pravoslavnaja Rossijskaja Cerkov*, čímž se „implikoval koncept ruského impéria“, církevní *ústava* pokračovala v praxi

---

⁴⁹ HOSKING, G.: op.cit., s. 127

⁵⁰ POSPELOVSKY, D.: Church-State Relations in the USSR in 1988: The Local Sobor of the Russian Orthodox Church, op.cit., s. 84

⁵¹ Grajewski, A. – Rusko a kříž, Praha 1997 str. 97

⁵² Определения Поместного Собора, s. 13, cit. v POSPELOVSKY, D.: Church-State Relations in the USSR in 1988: The Local Sobor of the Russian Orthodox Church, op.cit., s. 87

období následujícím po 20. letech a používal označení *Russkaja*, čímž „se upomínala Kyjevská Rus, nikoli velkoruský element, s kterým byl spojován předrevoluční ruský stát a církev“.⁵³

Otázka pozice církve vůči státu a politice nicméně nebyla ke konci 90. let vyřešena. Za symbolické můžeme považovat odvolání Deklarace z roku 1927 patriarchou Alexijem II v roce 1991.

.....

S Ruskou pravoslavnou církví bylo v průběhu dějin zápaseno jako s politickým subjektem. Panovníkům se zdálo, že měla moc půdy, že moc pletichařila anebo, že naopak příliš moralizovala na účet panovnických nešvarů. Ruský stát byl autokratický a nerad se proto dělil o moc. Silná církev by byla mocenským soupeřem. Nikdy se ovšem žádný z panovníků nepokusil církev zlikvidovat jako společenství věřících, jako tělo Kristovo. Nikdy si ruský stát nenárokoval člověka v jeho celistvosti .

Profesor van den Bercken ve své stati *Ideologie a ateismus v Sovětském svazu*⁵⁴ zkoumá, jakou měla ideologie pozici v SSSR a do jaké míry byl v této ideologii důležitý ateismus. Podle van den Berckena je omyl interpretovat sovětskou ideologii v kategoriích filosofie nebo společenských věd a nemůžeme o ní tudíž prohlásit, že je filosofií dialektického materialismu a historicko-materiální teorií společnosti. Leninův útok na Boha byl politického nikoli filosofického charakteru a sovětský ateismus byl tedy ideologický nikoli filosofický. Sovětskou ideologií byl politický etatismus, který plnil roli státní doktríny. Cílem této doktríny bylo “bránit zájmy státu a rozšiřovat vliv státu do všech sfér osobního a společenského života.” Sovětská ideologie měla dva nepřátele, náboženství a

---

⁵³ POSPIELOVSKY, D.: *Church-State Relations in the USSR in 1988: The Local Sobor of the Russian Orthodox Church*, op.cit., s. 87-88

nacionalismus (včetně ruského). Ideologie etatismu byla ve své podstatě totalitní, je ideologickou monokulturou. Nemůže proto náboženství s jeho personálním a sociálním rozměrem trpět.

Ve světle van den Berckenovy teorie je snadné vidět paralelu mezi změnou kursu vůči náboženství ze strany Stalinova a Gorbačovova státního aparátu tváří v tvář potenciální zkáze státu. Ani jeden z nich nechtěl náboženské přesvědčení tolerovat, protože náboženství bylo rivalem všeobjímající totalitní sovětské ideologie, která chtěla mít pod kontrolou člověka a společnost v každém z jejich rozměrů. S náboženstvím po boku by státní etatismus jaksi přišel o část své legitimacy. Toto ideologické nepřátelství jim nicméně nebránilo využít církev v zájmu sovětského státu, neboť o ten šlo především, nikoli o ateismus. Zejména ve Stalinově případě je evidentní, že tváří v tvář nacistickým vojskům sáhl po církvi a po tom, co jako instituce symbolizovala, nicméně na poli skutečného života církve jako živého společenství věřících se toho moc nezměnilo. Gorbačov chtěl na rozdíl od Stalina skutečně docílit zlepšení situace. Domníval se ale, že je toho možné dosáhnout ve stávajícím ideologickém rámci. Jakmile ale bylo dovoleno, aby se v hrázi objevila jedna skulina, bylo nevyhnutelné, že voda ji dříve nebo později protrhne. Jak debata o minulosti, tak o morálce a náboženství rozvíklaly ideologické základy sovětského systému. Ve chvíli, kdy nakonec stát přestal nahlížet na církev jen jako na folklorní záležitost a zdroj patriotismu a začal ji brát vážně jako alternativní životní filosofii života, přiznal tím, že sám není schopný poskytnout životu existenciální smysl.⁵⁵ Přesto, že v komunismus mnoho lidí nevěřilo a ani se nesnažilo nadále předstírat, že věří, již řadu let, až s nástupem přestavby se mohly začít ozývat hlasy, které vyřkly dosud nevyřčené.

---

⁵⁴ BERCKEN, W. van den: Ideology and Atheism in the Soviet Union, v Religion in the Communist Lands 13/3 1985, s. 269-281

Nakonec se ukázalo, že odpůrci přílišného rozpytvávání minulosti měli pravdu, když upozorňovali, že „ničení mytologie velkých úspěchů, která byla po desetiletí budována, bylo nezodpovědné a politicky nebezpečné.“⁵⁶

---

⁵⁵ BERCKEN, W. van den: Christian Thinking and the End of Communism in Russia, op.cit., s.93-94

⁵⁶ LAQUEUR, W.: op.cit., s. 53

3. CÍRKEV V ARMÁDĚ

V této kapitole zaměřím svou pozornost na utváření a proměnu vztahu RPC a ozbrojených složek Ruské federace. Ačkoliv by se mohlo zdát, že se jedná o velmi specifické téma, domnívám se, že na tomto mikrokosmu lze velmi jasně ilustrovat hlavní rysy vztahu Ruské pravoslavné církve a ruského státu po rozpadu Sovětského svazu během 90. let minulého století.

Přestože Ruská federace byla jen jedním z nástupnických států SSSR, byla ve větší míře jeho dědičkou než ostatní země nejen díky své velikosti a počtu obyvatel, ale i kvůli roli hegemonu, kterou hrál ruský národ během existence SSSR. Den nezávislosti slaví všechny republiky včetně Ruska, rozdíl je v tom, že v některých ostatních republikách je vymezen jako nezávislost na Sovětském svazu, potažmo Rusku. V Rusku byl přístup k otázce Sovětského svazu ambivalentnější a souvisel s problémem vymezení identity nového státu. Zatímco například v Československu se po roce 1989 představitelé všech politických směrů kromě komunistů přihlásili k tradicím první republiky, v Rusku byla odmítnuta komunistická ideologie, ale nebylo zřejmé, na jakou tradici by se mělo navázat. Ve společnosti sice panovala nostalgická nálada a pozitivní postoj k předrevolučnímu Rusku, nicméně v průzkumech veřejného mínění provedených v roce 1992 se pro obnovení monarchie vyslovilo jen devět procent respondentů.⁵⁷

Armáda moderního národního státu je institucí, pro kterou je otázka identity státu, kterému slouží, a idejí, které má bránit, zásadní. Teoretik války Carl von Clausewitz vymezuje ve své klasické práci „O válce“ tři dimenze války - racionální ve sféře politiky,

---

⁵⁷ Průzkum «Мировоззрение населения России после перестройки религиозность, культурные и моральные установки» byl provedený pracovníky analytického centra ruské Akademie věd L. Voroncovou a S. Filatovem. Jako pramen pro tuto práci byla použita jejich stať „Religiosity and Political Consciousness in post-Soviet Russia“, In: Religion, State and Society, č. 22/4, 1994 Keston College

materiální (vybavení armády) a emocionální (lidská).⁵⁸ Vzhledem k tomu, že armáda je hlavní nástrojem války je jsou pro její existenci tyto tři dimenze klíčové.

Armáda v jakékoli zemi a v jakýchkoli podmínkách je ze své podstaty organizací, která kromě materiálního zabezpečení potřebuje silné vědomí identity, kterou je podmíněna důvěra jejího příslušníka v její činnost.

Dr. Pavel Bajev, analytik Mezinárodního institutu pro mírová studia v Oslu (International Peace Research Institute), podotýká, že vojenská identita v sovětské armádě brežněvského období šla za rámec „profesní identity“. Bylo to podmíněno obrovskou velikostí vojenského aparátu, který v sobě viděl „hlavní přednost a *raison d'être* státu. Za hlavní funkci sovětského státu (pomineme-li komunistickou ideologii) pak byla považována péče o blaho armády. Ta na oplátku plnila čím dál tím více symbolickou funkci obrany proti 'imperialistické agresi', ale jinak existovala sama pro sebe.“ Pro sovětskou armádu byla brežněvská éra obdobím obrovské stability, kdy armáda narůstala jako obrovský byrokratický moloch.⁵⁹ Její funkcí z pohledu ideologie byla obrana komunismu a jeho výtobytků.⁶⁰

Ke zpochybnění identity sovětské armády začalo docházet s procesem rozpadu Sovětského svazu, který se dal do pohybu po pokusu o vojenský převrat v srpnu 1991, a vyvrcholil na konci téhož roku podepsáním smlouvy o vzniku Společenství nezávislých států. Ačkoli již během období přestavby se ozývaly hlasy z ostatních sovětských republik volající po decentralizaci ozbrojených složek, k vážnému řešení otázky samotné existence Rudé armády došlo až nyní. Po neúspěšných pokusech o vytvoření armády SNS nakonec došlo dekretem prezidenta Borise Jelcina v květnu 1992 ke zřízení ruského ministerstva obrany a

---

⁵⁸ CLAUSEWITZ, K. von: On War, Londýn, 1968, s.43

⁵⁹ BAEV, P.K.: The Plight of the Russian Military: Shallow Identity and Self-defeating Culture, In: Armed Forces & Society, Sv. 29, č. 1, Podzim 2002, s.132

⁶⁰ V tomto ideologickém rámci byly zdůvodňovány události v Maďarsku roku 1956 a Československu 1968.

ruské armády. Institucionální identita armády byla tedy po určitou dobu úplně nejistá. Pavel Bajev soudí, že obtíže, které měli její příslušníci se ztotožněním se s Ruskem, byly patrné na všech úrovních armády a byly do určité míry spojeny s nejistotou panující v samotné ruské společnosti.⁶¹

Ještě před rozpadem SSSR začalo docházet v armádě ke změnám podmíněným procesem přestavby. Pro tuto práci je významné zmínit diskusi o ideologické struktuře, kterou byla Hlavní politická správa sovětské armády a loďstva (Главное политическое управление Советской Армии и Военно-Морского Флота) se svým obrovským množstvím politických pracovníků. Političtí pracovníci byli institucí začleněnou do Rudé armády od samotného počátku její existence. Jejich úkolem bylo zajistit ideologickou spolehlivost mužstva a příslušníků důstojnického sboru, kteří se rekrutovali i z řad bývalé carské armády. Vztah mezi velitelem jednotky a politickým pracovníkem, kterému se později dostalo označení *zampolit* (Заместитель командира по политработе), mohl a často byl napjatý ze dvou důvodů. V první řadě politický pracovník nepodléhal veliteli jednotky, ale Hlavní politické správě, tj. komunistické straně. Ve své činnosti mohl velitele úplně obejít a často mu i uškodit. Druhým důvodem byla prostá byrokratizace vojenského života. Politický pracovník mohl například rozhodnout, že místo výcviku bude uspořádáno politické školení a velitel nemohl jeho rozhodnutí zvrátit. Co se tedy týče institucionálního rámce, existovaly veškeré předpoklady k tomu, aby vztah velitele a politického pracovníka byl naplněn vzájemnou nedůvěrou.

Po odstranění článku 6 ústavy SSSR zaručující vedoucí postavení KSSS na jaře 1990 se zvýšil tlak na zrušení funkce politických pracovníků v ozbrojených složkách. Ačkoliv se politický pracovník musel starat o ideologickou uvědomělost mužstva, v posledku plnil i

---

⁶¹ BAEV, P.K.: op.cit., s.144

funkci důvěrníka svých svěřenců v řešení osobních, psychologických či rodinných problémů. Možné zrušení této funkce tudíž vyvolávalo otázku, kdo se bude podobnými problémy v útvarech zabývat. Další důvod, který činil tuto funkci důležitou, udává Dale Herspring, profesor politologie kansaské univerzity, který upozorňuje na to, že političtí pracovníci stáli mimo etnické dělení a jako takoví byli kritičtí pro řešení etnických konfliktů, a zároveň se jejich práce často zaměřovala na boj se šikanou. Byli proto jakýmsi stmelujícím prvkem. Hlavní obavou odpůrců zrušení politických orgánů tudíž bylo, „kdo udrží armádu pohromadě, v případě, že Gorbačov rozpustí politické orgány v ozbrojených složkách“.⁶² Debata o jejich osudu byla ukončena neúspěšným pokusem o vojenský převrat v srpnu 1991, po němž bylo jasné, že funkce politických pracovníků bude zrušena. Kromě vnějšími okolnostmi podmíněné nejistoty ohledně funkce armády a jejího místa ve společnosti, která měla nepochybně obrovský dopad na psychologii jejích příslušníků, došlo z výše uvedeného důvodu ke zhoršení vnitřní situace, kdy nebylo jasné, kdo se bude starat o osobní blaho vojáků. Poměrně brzy po zrušení politických orgánů byla na přelomu let 1991 – 1992 zřízena funkce *asistenta velitele pro práci s personálem* (помощник командира по работе с личным составом).⁶³ Na rozdíl od minulé praxe s politickými pracovníky, nebyli asistenti dosazováni seshora, ale byli voleni v rámci útvarů, v kterých měli sloužit. Vzhledem k tomu, že každý útvar mohl mít jiné požadavky, nebyly zadány specifické směrnice týkající se náplně jejich práce kromě té hlavní, kterou měla být „sociální ochrana vojáků“ (социальная защита военнослужащих).

Řada asistentů se rekrutovala z bývalých politických pracovníků, což mohlo být v některých případech zdrojem hned dvojího problému. V první řadě byli tací, kteří očekávali, že s novou funkcí budou spojeny stejné pravomoci, jako tomu bylo v případě

---

⁶² HERSPRING, D. R.: Russian civil-military relations, Indiana University Press 1996, s. 140 - 145

⁶³ ХАЧАТУРОВ, Полковник А. и БЕДУЛА, подполковник О.: Так кто же заполнит духовный вакуум?, Красная звезда, 15.2. 1992

funkce minulé. Druhým problémem mohl být samotný velitel, který v asistentovi (ať jím byl kdokoli) viděl politického pracovníka a jako k takovému k němu neměl důvěru. Tyto problémy nového systému byly nastíněny generál-plukovníkem A.I. Sergejevem (velitelem Privožsko Uralského vojenského okruhu) a jeho asistentem plukovníkem A. Chačaturovem v rozhovoru pro armádní noviny Krasnaja zvezda v únoru 1992.

*****

Z výše uvedeného textu je patrné, že kromě neutěšené materiální situace armády, existoval v řadách ozbrojených složek vážný problém s poklesem morálky. Pro účely své práce rozdělím téma morálky na dva „typy“. První je morálka samotného mužstva, která se utváří vztahy s kolegy a s nadřízenými. Druhá je morálka podmíněná vztahem postavením armády ve společnosti, jejím vědomím identity a vlasteneckým cítěním.

V následujících podkapitolách bych chtěla analyzovat, jak vznikla a jakým způsobem probíhala spolupráce armády a církve na zlepšení situace v obou morálně – etických sférách.

.....

3.1. Armáda – Morálka - Církev

První pokusy o kontakty náboženských sdružení s armádou spadají do roku r. 1992. Jednalo se však o jednotlivé případy, které závisely na iniciativě daného náboženského sdružení a ochoty příslušného velitele útvaru vejít s ním do kontaktu. V žádném případě k těmto aktivitám nedocházelo v rámci nějaké institucionální směrnice. Plukovník Chačaturov ve zmíněném rozhovoru přiznal, že v první chvíli chtěli v jejich vojenském okruhu kontakty s náboženskými představiteli odmítnout: „Poté, co jsme se nad tím hlouběji zamysleli, došli jsme k závěru, že slova duchovního o milosrdenství, lásce k lidem a dobrotě v naší kruté době v ničem neodporují úkolu humanitní přípravy lidí.“ Plukovník

Chačaturov si zároveň byl vědom výhod plynoucích z přítomnosti představitelů různých náboženství v mnohonárodnostní armádě: „Domnívám se, že pokud některé problémy národnostního, náboženského nebo etnického charakteru pomůže asistentovi velitele řešit představitel pravoslavného chrámu, katolického kostela nebo mešity, mravní zásady v armádě se jenom upevní.“⁶⁴

Z vyjádření plukovníka Michaila Kuzněcova, předsedy organizačního výboru občanského hnutí *Vojennyje – za duchovnoje vozroždenije armii*⁶⁵, vyplývá, že situace byla ve většině případů daleko složitější. Armáda byla podle něj duchovním fakticky nepřístupná a vyšší armádní velení zaujímalo v tomto ohledu nerozhodnou pozici. Podle plukovníka Kuzněcova tato situace svědčila dokonce o tom, že se v armádě neuplatňuje zákon o svobodě vyznání.⁶⁶ Odmítavý přístup k aktivitám náboženských sdružení na půdě vojenských útvarů by se sice nedal přímo klasifikovat jako nedodržování zákona o svobodě vyznání, jehož záměrem bylo zaručit právo občanů hlásit se k určitému náboženství a svobodně praktikovat s ním spojené rituály, nikoli jako právo požadovat po státních institucích zprostředkování služeb náboženských sdružení na jejich půdě. Problém tkvěl v tom, že brancům kromě toho, že jim nebylo umožněno setkávat se s duchovním na půdě útvaru, zároveň nebylo za tímto účelem dovoleno útvar opustit.

Na druhou stranu se vyskytovaly případy úplně opačného rázu. Během roku 1992 došlo k častým kontaktům jednotek ženijních vojsk, které sídlily v klášteře Svjato-Smolenskaja - Zosimovskaja Pustyň, s představiteli duchovenstva v rámci postupného navracení částí klášterního komplexu. Jak o případu informuje *Armejskij sbornik*⁶⁷, výsledkem bylo rozhodnutí velitele ženistů o zřízení pravoslavného oddílu v rámci jednotky. Ještě na podzim roku 1992 bylo do něj přijato 11 seminaristů. Domnívám se, že tato iniciativa byla

---

⁶⁴ Ibidem

⁶⁵ Založeno v r. 1992. Usilovalo o obnovení instituce vojenských kaplanů na nadkonfesním principu.

⁶⁶ БУРБЫГА, Н.: Военные - за союз с церковью, Известия 12.8. 1992

armádním velením a představiteli ministerstva tolerována, nicméně je jisté, že nevycházela z jejich podnětu. Kontaktům tedy v tomto období nebylo bráněno, zároveň však nebyly nijak institucionálně formalizovány.

Záležitostmi spojenými s armádou se v rámci církevní organizace zabýval *sektor společenských vztahů Oddělení vnějších církevních styků Moskevského patriarchátu* (Сектор общественных связей Отдела внешних церковных сношений МП) vedený protojerejem Vsevolodem Čaplinem. V rámci ministerstva obrany Ruské federace měla církevní záležitosti na starost *Skupina pro styk s náboženskými sdruženími* (Группа по связям с религиозными объединениями), která spadala pod *Správu vzdělávání ministerstva obrany* (Управление воспитательной работы МО РФ), kterou vedl plukovník Boris Lukičev.

Zhoršující se životní úroveň většiny obyvatelstva, narůstající kriminalita a celkově nejistá budoucnost se pochopitelně odrazily na situaci v armádě, která rozpoznala akutní potřebu zaměřit se na zvýšení morálky. Zároveň si byla vědoma, že velký počet jejích příslušníků se označuje za věřící. Podle výzkumu provedeného ministerstvem obrany v létě 1992 se 25% příslušníků ozbrojených složek označilo za věřící, za praktikující věřící se pak označilo 5-6% z celkového počtu.⁶⁸ Průzkumy celkové náboženské situace ve společnosti ukazovaly v letech 1990 – 1992 nárůst počtu lidí označujících se za křesťany různých vyznání, a to včetně konfesně nezařazených. V roce 1992 to bylo 69%. Za pravoslavné křesťany se v roce 1992 označilo jen 15% dotázaných. Přestože úroveň identifikace s RPC nebyla vysoká,

---

⁶⁷ Сотрудничество армии и церкви, Армейский сборник, Январь 1998

⁶⁸ МОЗГОВОЙ, С.: Взаимоотношения Армии и Церкви в Российской Федерации, In: The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies, № 3, 2005, www.pipss.org

výzkumy ukazovaly, že většina dotázaných přiznávala církvi pozitivní roli ve sféře morálky.⁶⁹

Prvním krokem k formalizaci vztahů RPC a ozbrojených složek bylo podepsání společného prohlášení o spolupráci (Совместное заявление о сотрудничестве) v březnu 1994 patriarchou Alexijem II a ministrem obrany Pavlem S. Gračovem. V jejím textu se odrazil přístup armády k církvi, jež byla v první řadě chápána jako morální autorita. Ve jménu obnovení staleté tradice společné služby, která pomůže „upevnit duchovní a morální principy v životě příslušníků ruských ozbrojených sil (российского воинства) a rozšířit možnost realizace práv věřících vojáků“ se v dokumentu obě strany zavázaly k několika „praktickým krokům“. V první řadě ke zřízení koordinační komise⁷⁰, která by měla za úkol rozpracovat program vzájemné spolupráce a obeznámit se s náboženskou situací v ozbrojených silách. Dále k organizování spolupráce v „obnově duchovnosti a tradice věrné služby vlasti“. Po tomto velice obecném bodě bylo velitelům vojenských jednotek a příslušným církevním strukturám doporučeno pomáhat s organizováním pastorační činnosti v jednotkách a na přání velení a osazenstva jednotek zabezpečit duchovní literaturu.⁷¹

V létě 1994 se na zasedání koordinační komise stali jejími členy zástupci vojsk ministerstva vnitra a ostatních ministerstev a resortů, pod které spadají ozbrojené složky.⁷² V následujících letech i tyto instituce uzavřely obdobné dohody s RPC. V roce 1995 to byla

---

⁶⁹ Statistické údaje - Průzkum «Мировоззрение населения России после перестройки: религиозность, культурные и моральные установки», byl provedený pracovníky analytického centra ruské Akademie věd L. Voroncovou a S. Filatovem. Jako pramen pro tuto práci byla použita jejich stať „Religiosity and Political Consciousness in post-Soviet Russia“, In: Religion, State and Society, č. 22/4, 1994 Keston College

⁷⁰ Spolupředsednictví měl sdílet zástupce velitele hlavní správy pro práci s personálem ministerstva obrany (Главное управление по работе с личным составом МО РФ) generál poručík I.I. Mikulin a náměstek předsedy Oddělení vnějších vztahů moskevského patriarchátu (Отдел внешних церковных сношений МП) protojerej Viktor Petljučenko

⁷¹ Совместное заявление о сотрудничестве, www.church-army.orthodoxy.ru

⁷² Красная звезда, 5.8. 1994

dohoda o spolupráci RPC s pohraniční službou⁷³ (Федеральная пограничная служба) v roce 1996 s ministerstvem vnitra (Министерство внутренних дел) a dále pak s ministerstvem pro výjimečné situace (Министерство по чрезвычайным ситуациям) a Federální agenturou vládních spojů a zpravodajství (Федеральное агентство правительственной связи и информации).

V návaznosti na podepsání společného prohlášení bylo v červenci roku 1995 založeno Synodální oddělení moskevského patriarchátu pro spolupráci s ozbrojenými složkami (Синодальный Отдел Московского Патриархата по взаимодействию с Вооруженными Силами и правоохранительными учреждениями) (dále jen Oddělení pro spolupráci s ozbrojenými složkami), které do dnešního dne udržuje vztahy se všemi ministerstvy, která mají v kompetenci ozbrojené složky. Oddělení má také ve své kompetenci i pastorační péči ve věznicích.

Tím, že ministerstvo obrany přistoupilo ke společnému prohlášení, dalo najevo, že si je vědomo pozitivní role náboženství v roli formování morální a etické stránky člověka. Náboženské víře bylo přiznáno právo se v tomto duchu podílet na výchově příslušníků ozbrojených sil společně s důstojníky přes vzdělání a vojenskými psychology. V prohlášení nicméně nebylo vymezeno, na jakém základě a jakým způsobem má k dané spolupráci docházet. Záleželo tedy na osobním přístupu velitele a možnostem příslušné eparchie, jakým směrem (pokud vůbec) se spolupráce bude ubírat.

---

⁷³ Факты, Красная звезда, 27.2. 2007

Církev a politika

Navázaná spolupráce s armádou byla ze strany církve jedním z kroků na cestě k upevňování jejího vlivu jakožto celospolečenské instituce mimo rámec politického boje, přestože ke konci přestavby, kdy se politický tábor dělil na proreformní a konzervativní síly, se představitelé církve zapojovali do politiky. Budoucí patriarcha Alexij II (tehdy leningradský a novgorodský metropolita) byl například v roce 1989 zvolen do sjedu lidových poslanců. Na počátku 90. let bylo ale zřejmé, že se RPC nechtěla stát účastníkem politických klání a že byla nadpolitickou. V roce 1991 to Alexij, nyní již patriarcha, vyjádřil těmito slovy: «Моя паства все же не может быть введена в рамки ни одной из партий и даже блока. Тем более что церковь вообще обращена к той глубине жизни человека, которая не имеет соприкосновения с политикой. (...) У нас все-таки иное назначение – указывать людям дорогу к Вечности. И если люди сегодня идут к нам, они доверяют церкви не потому, что ожидают от нас политического руководства, а потому, что находят в церкви заботу о своих душах, которым так много ран наносится сегодня.»⁷⁴

Politická scéna se ale začala tříštit na vzájemně si oponující frakce tak, že již neplatilo relativně jednoduché dělení na reformní a komunistické síly z počátku 90. let. Po ústavní krizi v září 1993 a po událostech, které následovaly, přijal Posvátný synod v říjnu rozhodnutí zakázat duchovním kandidovat v nadcházejících parlamentních volbách. Platnost rozhodnutí byla potvrzena biskupským sněmem (Архиерейский собор) v roce 1994 v dokumentu nazvaném «О взаимоотношениях Церкви с государством и светским

---

⁷⁴ АЛЕКСИЙ II, Патриарх: Церковь не намерена заключать политические браки, Известия 28.5. 1991

обществом на канонической территории Московского Патриархата в настоящее время». Rozhodnutí se mělo týkat i budoucích voleb na federální i regionální úrovni.⁷⁵

Princip neúčasti představitelů církve v politice byl podrobněji rozpracován na biskupském sněmu v roce 1997 a je zahrnut i v *Základech sociální koncepce RPC* (Основы социальной концепции Русской Православной Церкви) přijatých v roce 2000 na biskupském sněmu. Církevním představitelům nejenže není dovoleno aktivně vstupovat do politiky, ale ani otevřeně podporovat politické organizace: «В целом практика участия священнослужителей в деятельности органов власти показала, что таковое практически невозможно без принятия на себя ответственности за вынесение решений, удовлетворяющих интересам одной части населения и противоречащих интересам другой его части, что серьезно осложняет пастырскую и миссионерскую деятельность священнослужителя, призванного, по слову апостола Павла, быть *«для всех... всем, чтобы спасти по крайней мере некоторых»* (1 Кор. 9. 22).»⁷⁶

Církev se tímto nestáhla z politiky v širším slova smyslu. Považovala za svou povinnost „veřejně se vyjadřovat ke společensky závažným otázkám“, ale mimo rámec politického boje, jelikož viděla svou úlohu jako sjednocující prvek ruské společnosti: «Участие же Церкви, духовенства непосредственно в политическом порцессе пагубно и опасно, в чем я глубоко убежден. Если вы в парламенте и друтих законодательных собраниях мы имели десять, двадцать, сто Якуниных, сражающихся друг с другом за интересы разных партий, или если бы священники распределяли бюджетные средства, - единство России оказалось бы под угрозой.»⁷⁷

---

⁷⁵ „Архиерейский собор 1994 г. Русской православной церкви 1994 г.“, Православная энциклопедия, www.sedmitza.ru

⁷⁶ Основы социальной концепции Русской Православной Церкви, www.patriarchia.ru

Vymezení role, kterou by RPC měla hrát v politickém životě, vychází z jejího pohledu na vztah se státem, který byl formulován základech sociální koncepce RPC a který se nese v duchu slov patriarchy Alexije II vyslovených při návštěvě Dumy v červnu 2004: „Церковь можно отделить от государства, но не от общества.»⁷⁸

V Základech sociální koncepce RPC je církev a stát definovány jako instituce různého původu (различие природ). Církev je boholidským organismem, stát je světskou institucí, jejíž ustavení bylo nutné po Adamově pádu, jakožto prostředku k „omezení zla a podpory dobra. Zatímco cílem církve je „věčná spása lidí“, cílem státu je zajistit lidem „blaho na zemi“. Jejich sféry ale nejsou oddělené úplně. Často můžou splývat a v takovém případě by spolu stát a církev měly spolupracovat. Princip oddělení státu od církve se pak chápe tak, že obě instituce si navzájem nezasahují do vnitřních záležitostí, nikoli jako „радикальное вытеснение религии из всех сфер жизни народа, отстранение религиозных объединений от участия в решении общественно значимых задач, лишение их права давать оценку действиям властей.“⁷⁹

*****

Po té, co jsme se věnovali formální stránce role církve jako morální autority, je nezbytné věnovat se samotnému obsahu morálního poselství, které církev do armády přinášela a které bylo zformulováno v Základech sociální koncepce RPC přijaté v roce 2000.

Válka je chápána jako zlo vycházející z lidské hříšnosti. Jelikož je i pro křesťany „životní nutností účastnit se různých válek“, církev tuto účast dovoluje, ale vymezuje podmínky, za kterých je možné válčit. Připomíná tři morální principy, na kterých by měly stát

---

⁷⁷ ЧАПЛИН, Священник В.: Ответы Патриархии на вопросы Огонька, Открытое письмо, Огонек, № 34, Август 1998

⁷⁸ Pravda, 7. června 2004, http://news.pravda.ru/society/2004/06/07/63855_.html

mezinárodní vztahy: láska ke svým bližním, svému národu a vlasti; chápání potřeb ostatních národů; přesvědčení, že o blaho svého národa není možné usilovat s pomocí nemorálních prostředků. Text se odvolává i na teorii spravedlivé války, jak byla formulována v západní křesťanské tradici. Postoj církve k určité válce musí vždy vycházet z posouzení konkrétní situace, jelikož v dnešním světě je „často složité rozlišit mezi útočnou a obrannou válkou. Důležité pro posuzování spravedlnosti války jsou metody, které válčící strana používá, což souvisí s principem proporcionálnosti užívaných prostředků: «Даже защищаясь от нападения, можно одновременно творить всяческое зло и в силу этого по своему духовному и моральному состоянию оказаться не выше захватчика. Война должна вестись с гневом праведным, но не со злобою, алчностью, похотью (1 Иню 2. 16) и прочими порождениями ада.» V době vojenského konfliktu je třeba humánně zacházet se zraněnými a se zajatci, zároveň brát ohledy na civilní obyvatelstvo protivníka. V konfliktu je vedoucím principem absolutní oddělení zla a boje s ním, jelikož: «победа над злом в своей душе открывает человеку возможность справедливого применения силы.» V duchu těchto principů by vzájemná spolupráce RPC armády a ostatních ozbrojených složek měla vést k «возвращению воинства к векам утвержденным православным традициям служения отечеству.»⁸⁰

S morálním přesvědčením je zároveň spojována otázka náhradní vojenské služby. Z prohlášení představitelů RPC je patrné, že tuto možnost principiálně odmítají. Patriarcha Alexij II připouští, že pro některé lidi může být problematické „brát do rukou zbraň“. Pro takové případy navrhuje, aby bylo umožněno vykonávat „lehčí a méně nebezpečnou“ práci.⁸¹ Současný předseda *Oddělení* pro spolupráci s ozbrojenými složkami protojerej

---

⁷⁹ Основы социальной концепции Русской Православной Церкви

⁸⁰ Основы социальной концепции Русской Православной Церкви, www.patriarchia.ru

⁸¹ АЛЕКСИЙ II, Патриарх: Ваш труд - защита Отечества и своих ближних, Пограничник, Август 2000

Dmitrij Smirnov v podobném duchu uznává že existují lidé, pro které by byla služba z různých psychických nebo fyzických důvodů traumatická, a navrhuje, aby byli přiřazeni k jednotkám, v kterých by mohli vykonávat práci, jež by více odpovídala jejich založení. Samotné zřízení náhradní vojenské služby nepovažuje za vhodné.⁸² Jak je zdůrazněno patriarchou, z pohledu pravoslavného učení není náhradní vojenská služba opodstatněná: «Я с удивлением слышу, что появляются молодые люди православного вероисповедания, которые отказываются служить в армии. (...) Наша Церковь благословляет исполнение сыновнего долга защиты Отечества и решительно отвергает попытки мотивировать отказ от военной службы с позиций ее вероучения. Основания для этого просто нет.»⁸³

.....

3.2. Armáda – Patriotismus – Církev

«Народ и его Армия непобедимы, если их соединяет и воодушевляет на подвиг одна вера и одна Церковь.»

Vladimir Nemyčkov, profesor Teologického institutu Sv. Tichona⁸⁴

V této kapitole se zaměříme na roviny morálky podmíněné vztahem armády jako instituce i jejích jednotlivých příslušníků k okolnímu světu, tj. vlasti, které slouží.

Situace armády v průběhu 90. let nebyla uspokojivou z mnoha příčin. Ekonomická situace země vedla ke snížení rozpočtu ministerstva obrany do té míry, že se nedostávalo potřebných prostředků na výplaty vojáků a důstojníků, nemluvě o financích na obnovu výzbroje. Frustrace z tíživé finanční situace byla umocněna řadou neúspěšných pokusů o

⁸² СМІРНОВ, Протоієрей Дмитрій: Армія і Церква, Трибуна руської мислі, № 1(5) 2003, www.cisdf.org

⁸³ АЛЕКСИЙ II, Патриарх: Ваш труд - защита Отечества и своих ближних, op.cit.

⁸⁴ НЕМЫЧЕНКОВ, Владимир: Российская армия и Русская Православная Церковь, Военный дипломат, Март-апрель 2004

reformu ozbrojených sil, ale hlavní měrou celkovým nezájmem politické elity se otázkou armády zabývat.

V průzkumu veřejného mínění provedeném ke konci roku 1997 označilo 50% respondentů armádu za nejnezbytnější instituci pro Rusko a jeho úspěšný vývoj (Prezident obdržel 43%, Duma 23%).⁸⁵ V polovině roku 1998 vyšla z jiného průzkumu jako jedna z nejméně zkorumpovaných institucí. Přestože je z výsledků patrné, že si armáda v očích veřejnosti nestála ve srovnání s jinými státními a společenskými institucemi špatně, procházela spolu se společností krizí identity. Ta je pro „vnější“ morálku velice zhoubná, neboť pevným vědomím identity je podmíněn patriotismus, který dodává službě v armádě vnitřní smysl.

V minulosti to byl komunismus, který měl jako ideologie pocit příslušnosti k národu nahradit. Vyhlášením materialistického principu příslušnosti k třídě se snažil likvidovat pocit sounáležitosti v komunitách malých měst až po velké metropole. Národní vědomí bylo označeno za buržoazní přežitek. Pouto s minulostí mělo být také zpřetrháno, neboť stará společnost měla být zlikvidována a na jejích rozvalinách měla být vystavěna společnost nová. Po odstranění komunismu se společnost i armáda ocitly ve vakuu, které bylo možná daleko větší přítěžím problémem mladého státu než obrovské potíže ekonomického charakteru. Ve výzkumu veřejného mínění provedeném v roce 1998 vyslovilo osmdesát tři procent respondentů souhlas s názorem, že jedině patriotismus vrátí Rusku jeho velikost.⁸⁶

---

⁸⁵ Výzkum agentury «Общественное мнение»; zádání otázky: «Какие общественные и политические институты особенно необходимы сегодня для России, для ее успешного развития?»; respondenti měli na výběr ze 13 institucí; <http://bd.fom.ru>

⁸⁶ Výzkum agentury «Общественное мнение»; výrok, s kterým měl být vysloven souhlas či nesouhlas zněl: «Только патриотизм, любовь к родине возвращать величие России»<http://bd.fom.ru>

Na webové stránce ministerstva obrany RF je v části věnované vzdělávání v oblasti patriotismu⁸⁷ obsaženo kritické hodnocení situace, která se vyvinula během 90. let nejen v armádě, ale i ve společnosti. Zhoršení ekonomické situace, nárůst kriminality ve společnosti a rozpad výchovných struktur vedlo ke snížení fyzické zdatnosti, psychické odolnosti a morální připravenosti odvedených branců, což je pro bojeschopnost jakékoli armády zásadní problém. Jak se praví hned na začátku: «Во все времена успех в бою решала не самая совершенная техника, а люди.» Je úkolem armádních vzdělávacích institucí se na tyto oblasti zaměřit. Je třeba celospolečensky řešit problém snížení vlasteneckého povědomí občanů, a to především mladých lidí v důsledku zanedbané nebo chybné „vojensko-vlastenecké výchovy“. Následkem toho se snížila prestiž vojenské služby a propast mezi armádou a společností se zvětšila. Jedním z úkolů *hlavní správy vzdělávací činnosti ministerstva obrany* je zabezpečit vzájemnou spolupráci ministerstva se společenskými a náboženskými spolky v zájmu vlastenecké výchovy příslušníků ozbrojených sil.

RPC byla tradiční ruskou institucí, jejíž kontinuita a historická role v ruském státě ji činila důvěryhodným činitelem pro případný proces obnovování vědomí národní identity. Paradoxně jedinou další institucí, jejíž existence sahala hluboko do předsovětského období, byla právě armáda. Nicméně zatímco církve ruskou identitu spoluvytvářela, armáda se naopak o její existenci opírala a stala se jedním z jejích symbolů teprve druhotně.

V roce 1997 bylo přistoupeno ke krokům, jejichž cílem mělo být zajištění spolupráce obou institucí na obnovení patriotismu v řadách ozbrojených sil. V dubnu 1997 byla patriarchou Alexijem II a ministrem obrany Igorem Rodionovem podepsána *dohoda o spolupráci* RPC a ministerstva obrany (Соглашение о сотрудничестве)⁸⁸. Dohoda byla narozdíl od *společného prohlášení* podepsaného před třemi roky podrobnější. Jejími hlavními body

---

⁸⁷ Патриотическое воспитание, www.mil.ru/849/11875/1061/index.shtml

byly: vlastenecká výchova, mravní výchova a duchovní osvěta, sociální ochrana příslušníků ozbrojených sil a členů jejich rodin, realizace náboženských potřeb a obnovení kultovních budov.

Kromě hlavního textu obsahovala *ustanovení o koordinační radě*, které stejně jako její předchůdkyni (koordinační komisi) spolupředsedali představitel ministertsva obrany a představitel moskevského patriarchátu⁸⁹. Mezi jejími členy byli zástupci všech druhů vojsk, bojových složek a vojenských vzdělávacích institucí. Úkolem komise bylo skrze orgány ozbrojených sil a církve dohlížet na vyplnění bodů dohody, vypracovávat závazná doporučení a organizovat společné konference a semináře.

K textu dohody byla připojena *doporučení* vzdělávacím orgánům k vzájemné spolupráci s náboženskými spolky. Doporučení byla vypracována *Skupinou pro styk s náboženskými spolky* a týkala se nejen RPC ale i ostatních konfesí. Vyzývala ke ctění ústavního práva na svobodu svědomí a svobodu vyznání. Zdůrazňovala, že sice není povinností státu a jeho orgánů uspokojovat náboženské potřeby příslušníků ozbrojených složek, nicméně doporučovala poskytovat jejich příslušníkům, které plnili základní vojenskou službu, možnost navštěvovat kostely, mešity a ostatní modlitební místa ve vymezeném čase. Dále doporučovala pomáhat církevním strukturám v organizování návštěv za účelem pastorece příslušníků ozbrojených sil a jejich rodin na půdě vojenských posádek.

Na posun v nazírání role pravoslavné církve v ozbrojených složkách upozorňuje skutečnost, že na rozdíl od *společného prohlášení* podepsaného v roce 1994, je v *dohodě* obsažen bod o vlastenecké výchově, jež stojí na prvním místě. Vzájemná spolupráce má

---

⁸⁸ Text dohody a příloh byl publikován v časopise Морской сборник, Сентябрь 1997

⁸⁹ Byli jimi jmenováni předseda Oddělení moskevského patriarchátu pro styk s ozbrojenými složkami, krasnogorský biskup Savva a náměstek velitele Hlavní správy pro vzdělání MO generál major A.V. Čerkasov

vést k obnovení pravoslavných tradic armády a loďstva, k probuzení morální motivace k vojenské službě, k sebeobětování a k hrdinství ve prospěch Ruska.

Za tímto účelem bylo dohodnuto, že duchovní RPC budou zváni k účasti na vojenských ceremoniích a oslavách u příležitosti významných dat v historii země a ozbrojených sil. Vojenské komisařství a biskupství RPC měly vzájemně spolupracovat na poli výchovy mládeže k patřičnému vztahu k vojenské službě. V *doporučeních*, jež byla k dohodě připojena, byl nastíněn konkrétní směr, kterým by se měla ubírat obecná rozhodnutí obsažená v samotném textu *dohody*. Velitelům se doporučovalo vysvětlovat vojákům, že vzdělání v armádě a v loďstvu má „státně-vlastenecký“ charakter a jeho účelem je posílení morálního a psychického stavu personálu, zatímco individuální výběr světonázoru je respektován. V souladu s tím mohla být do učebního programu vojenských vzdělávacích institucí zahrnuta výuka poznávacích, vědeckých a filosofických disciplín zaměřených na nábožentství za předpokladu, že budou mít informativní charakter a nebudou doprovázeny náboženskými obřady. Ve vzdělávacích aktivitách bylo doporučeno brát v potaz „bohatou staletou zkušenost a potenciál ruského pravoslaví jako základního náboženství, které formovalo kulturu většiny národů Ruska“. Dále se doporučuje: «изучать исторический опыт деятельности церкви по оказанию помощи армии в отражении военной агрессии в период ведения войн и военных конфликтов и учитывать его при совершенствовании мобилизационной готовности войск (сил), органов военного управления.»

Dohoda o spolupráci odpovídala duchu nového zákona o svobodě svědomí a náboženských sdruženích (Федеральный закон «О свободе совести и о религиозных объединениях»), který byl přijat v září 1997. Snahy o změnu zákona o svobodě svědomí z r. 1990 začaly již v roce 1993, kdy novela zákona byla přijata parlamentem, ale prezident

Jelcin ji dvakrát vetoval. Díky politické situaci na podzim roku 1993 došlo k novému projednávání zákona až v roce 1995. Zákon byl nakonec přijat v září 1997.

V úvodní pasáži zákona se pravoslaví přiznává „zvláštní role v historii Ruska, v ustavení a rozvoji jeho duchovnosti a kultury“. Zákon dále „ctí křesťanství, islám, buddhismus a judaismus a ostatní náboženství, které tvoří neoddělitelnou součást historického dědictví národů Ruska (России)“. Zákon zavádí procedury, kterými musí náboženské spolky projít v procesu žádání o povolení k registraci jakožto právní osoby.

Za přijetí zákona, s jehož pomocí by bylo možné omezit činnost převážně zahraničních sekt, se RPC přimlouvala již delší dobu. Nicméně, jak dokládá Anatolij Krasikov, bývalý tajemník *prezidentské rady pro spolupráci s náboženskými spolky*, obavy ze zahraničních náboženských spolků se objevily nejen v řadách pravoslavné církve. Na schůzce s prezidentem Borisem Jelcinem v dubnu 1993 se kromě patriarchy Alexije II. vyslovili pro omezení činnosti zahraničních misionářů i zástupci baptistů a muslimů.⁹⁰

Na „totalitní sekty“, jak byly označovány některé z cizokrajných náboženských spolků, bylo pamatováno i v závěru *doporučení*, které bylo připojeno k *dohodě o spolupráci*. Vyzývalo k „neutralizování“ jejich šíření v řadách ozbrojených sil.

*****

Vlastenecká výchova příslušníků ozbrojených sil se organizovala na několika úrovních. V první řadě to byla vzdělávací činnost přímo v jednotkách, ve kterých se pořádaly naučné semináře, dále konference pořádané v rámci spolupráce mezi Moskevským patriarchátem a ministerstvem obrany na vyšší úrovni. Do této kategorie patří například každoroční *Vánoční přednášky* (Рождественские чтения).

Kromě těchto jednorázových a krátkodobých aktivit byla vlastenecká výchova začleněna do učebních osnov vojenských vzdělávacích institucí v rámci předmětu „pravoslavná

kultura". První fakulta pravoslavné kultury byla otevřena roku 1996 ve Vojenské akademii F. Džeržinského (později přejmenované na Vojenskou Akademii Petra Velikého)⁹¹. Děkan fakulty je jmenován Moskevským patriarchátem a vyučujícími jsou pravoslavní duchovní. Zároveň je důstojníkům umožněno získat doplňující duchovní vzdělání v teologickém Institutu svatého Tichona při Moskevském patriarchátu. Doplňková příprava důstojníků vzdělávacích struktur, kteří jsou zodpovědní za spolupráci s náboženskými spolky je poskytována i katedrou náboženství na Ruské akademii státní služby při úřadu prezidenta (Российская академия государственной службы). V roce 1999 bylo náboženství povinným nebo volitelným předmětem ve většině vojenských škol ministerstva obrany, ministerstva vnitra a federální pohraniční služby.⁹²

Obsah besed, seminářů i dlouhodobé výuky se zaměřuje na základy pravoslavné víry a historickou tradici spolupráce RPC a armády a role RPC ve formování vlasteneckého cítění. Podle profesora teologického Institutu sv. Tichona Vladimíra Nemyčenkova nemůže dnes církev finančně přispívat na armádní arsenál, jak tomu bylo několikrát ve středověku a za druhé světové války. Hlavní úlohou RPC je «воспитание боевого духа российского воина», tak jak tomu bylo dříve: «Любовь к детям, жене, мужу, семье, своему народу и Родине кто-то должен воспитывать. Любви надо учить, показывать ее высокие образцы, являть примеры истинной любви и самопожертвования. Кто и где сейчас воспитывает патриотов? А где они воспитывались раньше, как говорится, «до семнадцатого года»? Кто учил биться «не на живот, а на смерть» суворовских чудо-богатырей, героев войны 1812 года, кто благословлял «положить за други живот свой» воинов в битве на Куликовом поле, изменившей судьбу России, поднявшей ее

---

⁹⁰ KRASIKOV, Anatoly: Church and State in Eastern Europe, In: East European Constitutional Review, 1998, Sv. 7, č.2

⁹¹ Celým jménem: Военная Академия Ракетных войск стратегического назначения имени Петра Великого

⁹² ЛУКИЧЕВ, Борис и ПРОТОПОПОВ, Андрей: Взаимодействие армии и церкви, НГ-Религии - Дайджест, 6.10. 1999

с колен и сделавшей из конгломерата удельных княжеств единую, могучую Россию? Для человека, мало-мальски знакомого с историей Отечества не только по советским учебникам, ответ очевиден и прост: Русская Православная Церковь.»⁹³

RPC nebyla jedinou institucí, která se angažovala ve vlastenecké výchově v řadách ozbrojených složek. Na tomto poli působilo například celoruské hnutí „Rossija Pravoslavnaja“ (zal. 1997), jehož předsedou je Alexandr Burkin. Cílem hnutí, které mělo uzavřené smlouvy a dohody s různými vojenskými vzdělávacími institucemi, s vojenskými jednotkami a jinými orgány ministerstva obrany, bylo «объединение общества на основе христианской морали, православной нравственности, исторических традиций». V rozhovoru pro časopis Morskoy sbornik, zdůrazňuje Alexandr Burkin důležitost patriotismu v otázce životaschopnosti země a zároveň vyjadřuje přesvědčení, že pravoslaví je tím jediným prvkem, který může stmelit národ, kterému chybí jakékoli ideály, s jejichž pomocí by se mohli sjednotit lidé „zcela rozdílných ekonomických, sociálních a politických vrstev“.⁹⁴

*****

V souladu s *dohodou* se představitelé církve účastní různých ceremonií spojených s důležitými výročími státu a ozbrojených složek. Často se jedná o výročí spadající do období SSSR. Zároveň se účastní ceremonií odvodu branců. Na půdě jednotek a vojenských akademií dochází k obnově chrámů a jejich vysvěcení. Církev světit zbraně, lodě i atomové ponorky. Alexandr Burkin svěcení zbraní považuje za znovuzrození nutnosti «крепить обороноспособность государства не только политическими и материальными, но и духовными средствами».⁹⁵ Běžným darem církevního představitele při návštěvě základny nebo jiné vojenské instituce je ikona. Ukázkou jedné z návštěv

---

⁹³ НЕМЫЧЕНКОВ, В.: Российская армия и Русская Православная Церковь, op.cit.

⁹⁴ V rozhovoru „Служить России“ pro časopis Морской сборник, Январь 1997

⁹⁵ Ibidem

высокого церковного представителя в военном заведении прина́силь рубрика Vesti s flotov v žurnále námořnictva Morskoy sbornik: „Святейший Патриарх освятил крейсер, обратился к экипажу корабля с напутственным словом. Каждому моряку был вручен образок Св. Николая Чудотворца с надписью «Благословение Святейшего Патриарха Московского и Всея Руси Алексия II экипажу крейсера «Адмирал Нахимов». Его Святейшество подарил кораблю и икону Св. Николая Чудотворца.»⁹⁶

Krasnogorský biskup Savva ve své funkci předsedy Oddělení pro styk s ozbrojenými složkami daroval Vojenské univerzitě ministerstva obrany RF během své návštěvy v lednu r. 1999 dvoumetrovou ikonu Spasitele. Jeden ze studentů univerzity, ve které studují budoucí vojenští novináři, kulturologové a psychologové, Dmitrij Černě́nko o návštěvě informoval ve svém článku «В казарму вернулась икона». Černě́nko si v textu všímá posunu, ke kterému došlo v poslední dekádě: «Раньше в обучении по этим специальностям преобладал идеологический подход, который пронизывал даже быт курсантов, заполняя «красные уголки» партийными лозунгами и портретами генсеков и членов Политбюро. Сегодня возобладал патриотическое направление, тесно связанное с духовностью.»⁹⁷

.....

3.3. Instituce vojenských kaplanů

«Без священника солдат потерянный.

Со священником – нашедший себя.

Вот и все. И никаких разговоров.»

V.V. Rozanov, 1913

Tradice vojenských kaplanů se v Rusku datuje od dob Petra Velikého, kdy Námořní ústava (Морской устав) z roku 1720 počítala s duchovenstvem na lodích. Vývoj systému

---

⁹⁶ Vesti s flotov, Морской сборник, Июль 1997

vojenských kaplanů byl zakončen ke konci 19. století.⁹⁷ Od roku 1918 se duchovní v armádě pochopitelně nevyskytovali.

Principiální rozhodnutí „o nevyhnutelnosti zavedení instituce vojenských duchovních“ bylo sice přijaté již v roce 1994 na první celoruské konferenci „Pravoslaví a ruská armáda“, která se konala v Moskvě,⁹⁸ nicméně k jejímu oficiálnímu zavedení nedošlo do dnešního dne a duchovní pečují o jednotky na principu dobrovolnosti. Pro činnost duchovních v ozbrojených složkách byl důležitý bod *dohody* z roku 1997, který pravil: «Предоставлять возможность духовенству Русской Православной Церкви, по согласованию с командованием воинской части, посещать военнослужащих». Tím se činnosti duchovních dostalo alespoň nějakého formálního základu, i když pro velitele jednotek nebyl závazný. Podle údajů protojereje Dmitrije Smirnova, předsedy Oddělení pro spolupráci s ozbrojenými složkami působilo na začátku nového století v ozbrojených složkách 2000 pravoslavných duchovních z různých eparchií, z toho téměř polovina trvale.¹⁰⁰

Diskuse o možnosti zřízení instituce vojenských kaplanů trvá od počátků působnosti duchovních v jednotkách a zaměřuje se na dvě hlavní otázky. Za prvé, jakou úlohu by měl kaplan plnit a za druhé, jakou podobu by mělo mít jeho institucionální začlenění do vojenských struktur.

Akutním problémem duchovních, který úzce souvisí s otázkou formalizování jejich funkce, je nedostatečná příprava v rámci vojenské organizace na jejich činnost s příslušníky

---

⁹⁷ ЧЕРНЕНКО, Д.: В казарму вернулась икона, Российские вести, 3.2. 1999

⁹⁸ Российские вести, 3.2. 1999

⁹⁹ СУРОВЦЕВ, А.: Военные священники служат Богу и Отечеству, НГ-Религии, 1.3.2006, <http://religion.ng.ru>

¹⁰⁰ СМІРНОВ, Протоиерей Димитрий: Доклад на Архиерейском Соборе Русской Православной Церкви 2004 года, <http://www.pobeda.ru/about/sobor2004.html>

ozbrojených sil. Ozývají se hlasy přimlouvající se za zřízení vzdělávacího institutu vojenských duchovních. V této souvislosti je třeba podotknout, že někteří duchovní působící v jednotkách se rekrutují z řad vysloužilých vojáků nebo důstojníků a jejich pozice je vzhledem k jejich zkušenosti s vojenským životem poněkud snadnější.

V roce 1999 byla v novinách Rossijskije vesti otištěna stat' Vasilije Rozanova „Duchovní ve válce“ («Священник на войне»). Ve stati, která vyšla poprvé v roce 1913 jako recenze na příručku vojenského kaplana Georgije Šavelského, který se zúčastnil rusko-japonské války jsou formulovány filosofické základy práce duchovního na frontě v období carského Ruska. Stat' byla přetištěna jako příspěvek do diskuse o zřízení instituce vojenských kaplanů, domnívám se tedy, že je důležité nastínit její stěžejní myšlenky.

Rozanov ve své stati kritizuje „napudrované a škrobené“ křesťanství Lva Tolstého, které je odtržené od historického pravoslaví. Rozanov doslova říká, že „historie je obrovská práce“ a proto i náboženství musí mít „pracovní“ charakter. Náboženství je pomocníkem historie v její práci, v jejích starostech a bolestech. A jelikož jedním z údělů lidstva je válka, tak církev ho musí snášet spolu s lidmi – „Солдат несет ранец, а священник - крест“ - nikoli sedět a mudrovat o „jhu války“, jako to dělá aristokratické náboženství Tolstého.

Osoba kaplana a jím vykonávané církevní obřady připomínají vojáku v dalekých krajích jeho vlast a domov. Skrze liturgii nabývá voják jistotu a vnitřní klid, který tak potřebuje uprostřed nejistoty, jež s sebou přináší válka. Rozanov klade důraz na vjemovou stránku pravoslavné bohoslužby, na zpěv i vizuální dojem z maleb ikon. To jsou prvky, které i vojínovi, jenž není obzvláště nábožensky založený, připomenou rodnou vlast. Kaplan je v tomto smyslu zprostředkovatelem národní kulturní tradice, která jde za hranice samotného náboženského přesvědčení. Kaplan je tak do určité míry nejdůležitější postavou celé armády (воинства), protože ji sjednocuje a dodává jí smysl:

«Без священника и церковных служб, с детства *привычных русскому* на родине, солдаты, и офицеры, и воинство теряются, расстраиваются. (...) Видом своим, без всяких *личных и преходящих* слов, он объясняет солдату, за что тот борется, откуда он пришел, для чего он умрет.»¹⁰¹

V diskusi o roli kaplana, navazuje RPC v otázce náplně jeho činnosti na předrevoluční tradici, to znamená, že zdůrazňuje jak jeho roli jako morální opory, tak i vlastenecký aspekt jeho činnosti. Nicméně v ohledu na formální statut vojenského kaplana v ozbrojených složkách tak nečiní. Představitelé církve opakovaně prohlásili, že situace se od dob carského Ruska změnila a Ruská pravoslavná církev není představitelkou státního náboženství. RPC si je vědoma toho, že ačkoli existují tradice, na které se dá navázat, zároveň má za sebou několikaletou zkušenost v naprosto nových podmínkách.¹⁰² RPC od počátku viděla potřebu pastorační práce představitelů jiných náboženských organizací v řadách armády. Podmínkou dobré spolupráce bez rivality samozřejmě měl být pastorační nikoli misionářský charakter činnosti duchovních všech vyznání. Armáda se neměla stát arénou, na které spolu budou jednotlivé konfese soutěžit.¹⁰³ S přítomností duchovních jiného než pravoslavného vyznání v jednotkách ozbrojených sil počítali i představitelé ústředních orgánů, které měly na starosti spolupráci s náboženskými spolky. Představitelé muslimů byli již roku 1994 přítomni na zasedáních koordinační komise¹⁰⁴, která byla ustavena po podepsání společného prohlášení, a jak již bylo řečeno výše, bylo na ostatní konfese pamatováno i v *doporučeních* připojených k textu *dohody* z roku 1997. Přesto

---

¹⁰¹ РОЗАНОВ, Василий В.: Русский священник на войне, Российские вести, 3.2. 1999

¹⁰² АЛЕКСИЙ II, Патриарх: Духовное возрождение России ныне обретает второе дыхание, Информационное агентство Интерфакс, www.strasbourg-geor.org

¹⁰³ ЧАПЛИН, Священник Всеволод и ЛУКИЧЕВ, Полковник Борис: Беседа - Капеллан: офицер или пастырь?, Московские новости, 11.9. 1994

¹⁰⁴ Ibidem

během 90. let působili v armádě jen pravoslavní duchovní. Důvodem není centralizovaná snaha ostatním v činnosti bránit, ale zdrženlivý přístup samotných velitelů jednotek v rozvoji kontaktů s ostatními křesťanskými denominacemi ale i islámem, buddhismem a judaismem.¹⁰⁵ S podobným problémem se na mnoha místech setkává i pravoslavná církev, jak je patrné z opakovaných prohlášení jejích představitelů. Domnívám se, že hlavní příčinou takového přístupu řady velitelů je nejen proporcionálně malý počet lidí, kteří by se hlásili k ostatním konfesím, ale v první řadě celkově nízký počet praktikujících věřících vůbec. V letech 2003-2004 se v ozbrojených složkách označovalo za pravoslavné 70% příslušníků s tím, že praktikujících bylo 5%, počet muslimů se pohyboval v rozmezí 5-30% podle místa průzkumu.¹⁰⁶ Osobní identifikace jedince s daným vyznáním se tak nutně nepojí s potřebou účastnit se náboženských obřadů.

Pokud by se chtěl jedinec jakéhokoli vyznání domoci práva účastnit se náboženských úkonů pomocí platných zákonů, tak by to bylo obtížné, neboť ty si navzájem protiřečí. Článek 28 Ústavy RF (z r. 1993) a též článek 3 paragrafu 1 federálního zákona O svobodě svědomí a o náboženských spolecích (z r. 1997) zaručuje každému na území svobodu svědomí, nicméně v článku 8 paragrafu 4 federálního zákona O statutu příslušníků ozbrojených sil (z r. 1998) se praví, že „stát nemá povinnost uspokojovat potřeby příslušníků ozbrojených sil, které souvisejí s jejich náboženským přesvědčením a nutností výkonu náboženských obřadů“.¹⁰⁷

Zřízení instituce vojenských kaplanů by tedy mohlo zlepšit celkovou situaci věřících v řadách ozbrojených složek. Od roku 2000 nedošlo v této otázce k významné přelomové

---

¹⁰⁵ ЛУКИЧЕВ, Борис и ПРОТОПОПОВ, Андрей: Взаимодействие армии и церкви, НГ-Религии - Дайджест, 6.10. 1999

¹⁰⁶ Взаимодействие с вооруженными силами и правоохранительными учреждениями, (Из отчета «О жизни Московской епархии в 2004 году»), Московская епархия 2005. Ежегодник. www.church-army.orthodoxy.ru

¹⁰⁷ Федеральный закон О статусе военнослужащих от 27.05.1998 N 76-ФЗ

změně. Celkově se ale zdá, že se státní úředníci a představitelé armády stávají otázkou zřízení kaplanů přístupnější. Diskuse se stala intenzivnější obzvláště po incidentu z počátku roku 2006, kdy byl šikanováním zmrzačen voják Syčev.

Zásadní je podle mého názoru nutnost změny v náhledu představitelů ministerstva obrany. Vojenský kaplan má mít v ozbrojených silách funkci především duchovní opory jednotlivých vojáků, nikoli vzdělávacího důstojníka nebo dokonce psychologa jednotky. Zajištění této služby příslušníkům ozbrojených sil, od nichž se požaduje „padnout za vlast“, by tak mělo být jednou ze základních povinností státu. V tomto světle není argument o konfliktu instituce kaplanů se světským charakterem státu platný.

.....

3.4. Národ-Církev-Kultura

Předešlé kapitoly byly zaměřeny především na armádu a některé problémy, kterým v průběhu 90. let čelila, a pomoc, kterou doufala, že jí církev poskytne. Abychom pochopili pozici RPC, je potřeba se zmínit i o vztahu národ-církev-kultura, v jehož světle je třeba vztah se státem a armádou nahlížet.

V Základech sociální koncepce je církev označena za univerzální duchovní rodinu, boží národem. Její jednota je „zajištěna nikoli národní, kulturní nebo jazykovou jednotou, ale vírou v Krista a křtem“. Pravoslavní křesťané jsou občané nebeské vlasti, ale mají i pozemskou vlast a tou je jejich národ (нация) ve svém etnickém i politickém rozměru. Křesťan je zároveň občanem státu a příslušníkem kulturně-etnického společenství. Křesťanství, ač univerzální svým poselstvím i posláním, prostupuje různými kulturami a získává národní charakter. Národní křesťanská kultura tak vzniká skrze „kulturní rozdíly jednotlivých národů“. Křesťanský patriotismus je chápán jako jeden ze způsobů, jak

dodržovat příkázání lásky k bližnímu: «Православный христианин призван любить свое отечество, имеющее территориальное измерение, и своих братьев по крови, живущих по всему миру.»

Církev ale zároveň varuje před zbožťováním národa nebo degradací víry na „jeden z aspektů národního uvědomění“¹⁰⁸

V Rusku je vztah náboženství a kultury velmi úzký. Byzanc byla v době šíření křesťanství impériem s vyspělou kulturou, jejíž další vývoj křesťanství ovlivnilo. V Rusku to ale bylo až křesťanství, v jehož duchu se formovala kultura i samotný národ. O ruské kultuře nelze hovořit odděleně od ruského pravoslaví, které je nositelem ruské kulturní identity. Má-li se ruská kulturní identita zachovat, musí být chráněno i pravoslaví. Tento vztah je ve své funkčnosti oboustranný, protože ruská kultura je zároveň nositelkou pravoslaví. Metropolita Kirill ve svém projevu na setkání Světové rady církví v roce 1996 zdůvodnil porážku sovětské „státní bezbožnosti“ v jejím boji s pravoslavím právě existencí kultury, ve které se duch pravoslaví zachoval: „V době, kdy hlas církve byl stěží slyšitelný, evangelium kázali nikoli kněží, misionáři nebo ekleziologická literatura, ale kultura, ze které se stala nositelka poselství evangelia.“¹⁰⁹

Vývoj, který nastal na poli náboženských vyznání poté, co se bývalý sovětský prostor otevřel okolnímu světu, RPC znepokojil. Do Ruska začalo proudit velké množství jiných náboženských vyznání, která se do té doby v Rusku nevyskytovala. Patřily sem jak západní protestantské sekty jako například Církev Ježíše Krista Svatých posledních dnů (mormoni) nebo Svědkové Jehovovi, tak i východní sekty jako Óm Šinrikjó nebo náboženský směr Hare Krišna. RPC jejich misionářskou činnost – proselytismus – považovala za akt invaze

---

¹⁰⁸ Основы социальной концепции Русской Православной Церкви

cizí kultury bez respektu k ruským tradicím a kultuře.¹¹⁰ Metropolita Kirill ji ve svém zmíněném projevu označil za „duchovní kolonizaci na úkor Rusku tradičních vyznání“. Obzvláště citlivou pak samozřejmě byla činnost jiných křesťanských denominací a sekt, které přicházely hlásit evangelium bez ohledu na místní církve, „jako by území bývalého Sovětského svazu bylo duchovní poušť“. RPC neobviňovala z proselytismu jen nově příchozí sekty a vyznání, ale i římsko-katolickou církev. Výsledkem byla vzrůstající nedůvěra RPC k ekumenickému hnutí.

Na rozdíl od individualismu protestantských církví jsou v pravoslaví zásadními hodnotami jednota a tradice, které vyjadřují společenství všech žijících členů církve i jejich předků. Jen v jednotě a skrze tradici dochází k uchování pravdy (истины). Vzhledem k prolínání pravoslaví a kultury je pak tato jednota nahlížena i jako zásadní ve vztahu k celé zemi: «Речь действительно идет о поле битвы за духовное и национальное достояние – главные приоритеты России. Беда уже постучалась в наш общий дом. Удушливие волны мракобесия хлынули как с Запада, так и с Востока. Строго говоря, на карту поставлены не только способность частью населения, собенно юными, неокрепшими умами, здраво воспринимать суть истории, заветов отцов и дедов. Но и судьбы православия, всего Отечества!»¹¹¹

Zákon o svobodě svědomí přijatý v roce 1997, jak už bylo řečeno výše, přiznává RPC výjimečné postavení a činnost nově příchozích náboženských spolků znesnadňuje. K široké kritice zákona ze stran ochránců lidských práv se vyslovil metropolita Kyrill v tom smyslu, že „principy náboženské svobody nemůžou být chápány absolutně“. Metropolita rozlišuje mezi rovností (равенство) a rovnými právy (равноправие). Zatímco by měl být zachován

---

¹⁰⁹ KIRILL, Metropolitan of Smolensk and Kaliningrad: Gospel and Culture, přetisk projevu proneseného na konferenci Světové rady církví v listopadu 1996 v Brazílii, In: Proselytism and Orthodoxy in Russia, The New War for Souls, ed. John Witte Jr. A Michael Bourdeaux, New York, 1999

¹¹⁰ V užívání představiteli RPC má termín proselytismus negativní zabarvení.

princip rovných práv náboženských komunit jakožto právních osob, vzájemná rovnost ve smyslu významu a tradičního postavení zaručena být nemůže, protože takový stav by neopodvídal skutečnému stavu věcí: «Православными людьми считают себя около 80 процентов населения нашей страны. Православие — это религия, которая определяет нашу национальную идентичность, наше национальное самосознание. Поэтому, выступая в поддержку принципа свободы совести и равноправия религиозных организаций, нельзя игнорировать реальный вклад Русской Православной Церкви в духовную и интеллектуальную жизнь России и русского народа.»¹¹² Stejně tak jako Bolšoj teatr přispěl k formování kulturního života v daleko větší míře než regionální amatérské divadlo.¹¹³ Zvýhodněné postavení RPC v očích státu a jeho podpora není ani tak podporou náboženského přesvědčení jako kulturních tradic a dědictví národa.

Rétorika představitelů RPC i zákonů Ruské federace se odvolává na další tradiční ruská náboženství, za něž jsou považovány islám, buddhismus a judaismus. Patří sem i křesťanské denominace jako římská katolíci, luteráni a baptisté, nicméně ty nejsou v zákoně přímo jmenovány. Tradiční náboženství není chápáno jen jako příslušnost jednotlivce k určitému vyznání, ale i ve smyslu kulturní příslušnosti. Tzn. že za pravoslavného může být považován člověk (zpravidla etnický Rus), který ač nevěřící, pochází z komunity, která byla tradičně pravoslavnou. To samé platí pro ostatní tradiční náboženství. V tomto duchu není misionářská činnost samotné RPC na jejím kanonickém území stavěna na roveň misionářské činnosti Rusku cizích vyznání, jelikož jejím cílem je de facto přijmout do svého lůna své zbloudilé ovečky, které ač nevěřící jsou pravoslavní svou

---

¹¹¹ САВВА, епископ Красногорский: Во славу российского воинства, Красная звезда, 29.3. 2000

¹¹² КИРИЛЛ, Митрополит Смоленский и Калининградский: Выступление на Расширенном Совещании Руководителей Центрального Федерального округа в Курске, 21.7. 2004, Церковный вестник, <http://www.tserkov.info>

¹¹³ Z vystoupení metropolity Kirilla na rozšířeném zasedání představitelů centrálního federálního okruhu v Kursku, 21. července 2004; Церковный вестник: <http://www.tserkov.info>

kulturou. Výsledkem misionářské činnosti cizích náboženských spolků je „odloudění duší“ z řad tradičních vyznání: «В последнее время мы наблюдаем дискуссии, которые вызвало в нашем обществе намерение Общества сознания Кришны возвести свой храмовой комплекс близ центра Москвы, на исторически значимом и памятном для русских людей месте. Это должен был быть храм, размеры которого далеко превосходили бы нынешние и будущие потребности маленькой кришнаитской общины Москвы: культовый комплекс высотой с 16-этажный дом по вместимости должен был сравниться с Храмом Христа Спасителя! Это строительство планировалось явно «на вырост» числа последователей этой экзотической для России религии. За счет кого должна будет увеличиваться община ее адептов? За счет православных, мусульман, буддистов...»¹¹⁴

Přestože je pravoslavná církev, stejně jako ostatní křesťanské církve, přesvědčená o správnosti své víry a svého učení, obhajuje toto stanovisko pouze na poli vnitřních nebo ekumenických věroučných diskusí. V rétorice pravoslavných duchovních se ve vztahu k armádě a státu neobjevují prohlášení vyzývající k nutnosti k obraně pravoslaví jako jediné pravé víry, ale k obraně pravoslaví ve smyslu kulturní identity ruského národa. V případě ztráty kulturní identity by Rusko přišlo o tmelící prvek a došlo by k jeho dezintegraci. Role armády je historicky viděna v tomto světle: «Российское воинство всегда с готовностью откликалось на призыв Церкви защитить границы Отечества, подчас противостоя инославной и иноверной экспансии.»¹¹⁵

Co se týkalo rozšiřování řad věřících v armádě, nové křty byly považovány, tak jako ve společnosti celkově, za návrat ztracených synů a misionářská činnost netradičních ruských

---

¹¹⁴ Ibidem

vyznání v řadách ozbrojených složek nebyla vítána: «Хотят увидеть своего духовного наставника мусульмане, буддисты, иудеи, католики, протестанты – следует и для них, но только для них, устроить соответствующую встречу и создать условия для молитвы. Чего на мой взгляд, не должно быть, так это организации миссионерских визитов представителей конфессий, которые не имеют реальных последователей в войсках. Если приезжает, например, «свидетель Иеговы», то пусть встречается конкретно со своими единоверцами.»¹¹⁶

V rozhovoru pro Tribunu Russkoj mysli byla protojereji Dmitriji Smirnovovi, současnému předsedovi Oddělení, položena otázka, jaká by byla podle něj ideální spolupráce církve a armády: «Идеаль – это сорок мучеников Севастийских – когда воины готовы умереть за Христа. Христоролюбивое воинство – это идеал. Я думаю, что в нашу эпоху этот идеал недостижимым, но все-таки как-то улучшить человеческий климат в армии, уменьшить суицид, изменить отношение к службе – это все вполне по силам облагораживающему влиянию церкви.»¹¹⁷

Domnívám se, že záměrem tohoto výroku není vymezit opozice *svatých bojovníků* – *nevěřících*. Jedná se o morální kategorii. Bohamilní vojáci (христоролюбивое воинство) nejsou ti, kteří padnou za víru *per se*, ale ti, kteří se v boji budou řídit morálními principy, které mají svůj počátek v lásce ke Kristu. Jak se praví v sociální koncepci RPC: «Православие во все времена относилось с глубочайшим почтением к воинам, которые ценой собственной жизни сохраняли жизнь и безопасность ближних. Многих воинов Святая Церковь причислила к лику святых, учитывая их христианские

---

¹¹⁵ АЛЕКСИЙ II, Патриарх: Ваш труд - защита Отечества и своих ближних, op.cit.

¹¹⁶ Ibidem

¹¹⁷ СМИРНОВ, Протоиерей Д.: Армия и Церковь, Трибуна русской мысли, № 1(5) 2003, www.cisdf.org

добродетели и относя к ним слова Христа: «Нет больше той любви, как если кто положит душу свою за друзей своих» (Ин. 15. 13).»

V tom samém rozhovoru odmítá protojerej Dmitrij Smirnov argument proti zavadění předmětu „Pravoslavná kultura“ do učebních osnov, který se odvolává na to, že Rusko je vícekonfesionální zemí a že pravoslaví nemá být státním náboženstvím a že církev je v Ústavě oddělena od státu: «Дело в том, же страна наша совсем не многоконфессиональная. ... У нас в Академии РВСН на 1000 человек учатся 5-7 человек, которые считают себя мусульманами, - разве это многоконфессиональность?»

Vzhledem k tomu, že statistiky prováděné během 90. let ukazovaly nárůst počtu lidí, kteří se označili za pravoslavné, ale počet aktivně praktikujících věřících zůstával buď stejný nebo nerostl úměrně počtu nominálně pravoslavných, lze vyvozovat, že otec Smirnov i zde nemá na mysli pravoslaví jako náboženské vyznání, ale jako kulturní identitu.

Až na úzké ultranacionální xenofobní názorové proudy, které se vyskytovaly v Rusku (i samotné RPC), oficiální linie byla vždy taková, že Rusko (Rossija) je mnohonárodnostní, mnohoetnický stát. Stejně tak RPC vždy trvala na tom, že je církví všech národů na území Ruské federace, nikoli jen etnických Rusů. To odpovídalo její historické pozici jakožto církve impéria, kterým Rusko po staletí bylo. Z opakovaných prohlášení představitelů RPC, je patrné, že církev se sice nechce vracet do předrevolučních let, kdy byla státním náboženstvím, zároveň ale sama sebe chápe jako ochranitelku národní identity, jak v politickém, tak i kulturně-etnickém smyslu. To s sebou v moderním Rusku může přinášet problémy spojené s pocitem příslušnosti ruských kulturně-náboženských menšin. V tomto

smyslu je poslední vyjádření protojereje Smirnova alarmující díky statistice, kterou uvádí. Vzhledem k tomu, že v Rusku existuje branná povinnost, kulturní/etnická identita branců je vždy statistickým vzorkem celé populace. Podle statistik tvoří s současností 10 – 15% ve ruské populaci muslimové.¹¹⁸ Vojenská akademie je vzdělávací institucí pro ty, kteří se rozhodli k profesionální kariéře v armádě a z jejichž absolventů se rekrutují členové důstojnického sboru. Jestliže je v jejich řadách pouhých 5-7 promile muslimů, je patrné, že existuje propast mezi složením důstojnického sboru a složením branného mužstva, potažmo obyvatelstva Ruské federace. Rétorika podobná té otce Smirnova, přes všechno svůj hlubší smysl, a v kombinaci s absencí vůle armády angažovat muslimské duchovní stejnou měrou jako to činí s pravoslavnými, může vést k nepříjemným následkům. Ačkoli je tendence oživit ve vědomí obyvatel pevné spojení pravoslaví s ruskou identitou pochopitelná, skrývá v sobě potenciální nebezpečí obzvláště ve vztahu k muslimské populaci.

Pravoslaví sice není v rétorice patriotismu označováno za jedinečnou a jedinou pravou víru, kterou je třeba chránit, zároveň ale nedochází k abstrahování univerzálních principů, o které by se mohlo vlastenecké vědomí opírat bez rozdílů náboženské příslušnosti. V západní Evropě se tak stalo například v případě formulování základních lidských práv, která vycházejí z křesťanského chápání jedinečnosti každé lidské bytosti.

K tomuto procesu zobecňování v Rusku zatím nedochází, což znamená, že vždy, když je řeč o hodnotách, které má stát bránit a na kterých má být budován, vždy se objeví slovo pravoslaví. Ve světle absence univerzality a díky dimenzi kulturní identity, které slovo pravoslaví v sobě obsahuje, existuje nebezpečí odcizení muslimské populace Ruska od dominantní pravoslavné. Obzvláště v dnešní době, kdy se šíří různé islamistické ideologie,

---

¹¹⁸ Podle údajů CIA World Factbook, v které jsou vedeny statistické údaje všech zemí světa, tvoří ruská muslimská populace 10-15%. Jedná se však o statistiku praktikujících věřících. V článku „Muslim birthrate worries Russia“, který vyšel 21.11. 2006 v novinách Washington Times, se uvádí, že vzhledem ke klesající

kteřé jsou nepřátelské západnímu světu. Západním světem se pak rozumí celý křesťanský svět včetně Ruska. Zkušenost západní Evropy ukazuje, že k radikalizaci odcizené bezprizorní mládeže není potřeba fyzické přítomnosti kazatele nenávistné islamistické ideologie, ale pouhý přístup na internet, na kterém se člověk může utvrdit v jakékoli své představě, aniž by byl konfrontován se zpochybňujícími názory. Ve chvíli, kdy by k podobnému problému došlo, bylo by pro představitele muslimských komunit v Rusku nesmírně obtížné čelit propagandě stoupenců islámské ummy, kteří se budou obracet proti „nevěřícím psům“ pravoslavného státu. Přestože ruský stát je sekulární, rétorika pravoslaví bude činit argumentaci proti zatahování náboženství do politiky nevěrohodnou. Celý problém bude umocněn skutečností, že samotný islám postrádá pojem občanské společnosti a sekulárního státu vůbec a teoretická výbava, kterou by muslimští duchovní mohli nenávistné propagandě čelit, je velmi malá.

.....

3.5. Doslov

«Для гражданина России важны моральные устои, которые он впервые обретает в семье и которые составляют самый стержень патриотизма. Это главное. Без этого невозможно договариваться ни о чем, без этого России пришлось бы забыть и о национальном достоинстве, и даже о национальном суверенитете.»

Vladimír V. Putin¹¹⁹

Uvedený citát z předvolebních materiálů budoucího prezidenta je typickou ukázkou rétoriky přelomu tisíciletí, kdy byla v Rusku patrná snaha konsolidovat a sjednotit úsilí k dosažení vysoké úrovně vlasteneckého povědomí, jakožto jedné z hlavních podmínek úspěšného rozvoje Ruska, upevnění jeho pozice ve světě a posílení jeho obranyschopnosti. Ve svém textu «Россия на рубеже тысячелетий», který zveřejnil v předvečer roku 2000 vyzývá V. Putin k vytvoření nové ruské ideje, která je základní

---

porodnosti etnických Rusů, se očekává, že v roce 2015 budou muslimové tvořit většinu armádních branců a v roce 2020 jednu pětinu celkové populace Ruska.

podmínkou pro úspěšnou budoucnost Ruska: «Плодотворная созидательная работа, в которой так нуждается наше Отечество, невозможна в обществе, находящемся в состоянии раскола, внутренне разобщенном. В обществе, где основные социальные слои, политические силы придерживаются различных базовых ценностей и основополагающих идеологических ориентиров.»¹²⁰ Ruská idea by měla v sobě zahrnovat univerzální nadnárodní hodnoty, které si Rusko přisvojilo během devadesátých let, tzn. politická a lidská práva. Zároveň by v ní měly být obsaženy tradiční ruské hodnoty jako: *патриотизм, державность, государственничество* a *социальная солидарность*.

V lednu 2000 byl přijat dokument s názvem *концепсе национальной обороны* Ruské federace (Концепция национальной безопасности Российской Федерации). Концепсе vymezuje pohled Ruska na jeho místo ve světě, označuje hrozby národní bezpečnosti a určuje metody a prostředky, jak jim čelit, a celkově udává směr státní politiky Ruska. V textu je kladen důraz na uchování národních tradic a kulturního dědictví jako na neodmyslitelnou součást snahy o zachování bezpečnosti Ruska a upevnění jeho pozice. Patriotismus je otázkou obranyschopnosti země vůči vnější hrozbě, ale je zásadní i z hlediska vnitřní bezpečnosti: „Обеспечение национальной безопасности Российской Федерации включает в себя также защиту культурного, духовно-нравственного наследия, исторических традиций и норм общественной жизни, сохранение культурного достояния всех народов России, формирование государственной политики в области духовного и нравственного воспитания населения, введение запрета на использование эфирного времени в электронных средствах массовой информации для проката программ, пропагандирующих насилие, эксплуатирующих низменные проявления, а также включает в себя противодействие негативному влиянию иностранных религиозных организаций и миссионеров.“

---

¹¹⁹ ПУТИН, В.: Открытое письмо к Российским избирателям, www.putin2000.ru/04/

V návaznosti na přijetí koncepce národní obrany byla přijata koncepce vlasteneckého vzdělání RF (Концепция патриотического воспитания граждан Российской Федерации), která vymezuje základní cíle. Celoplošný program vlasteneckého vzdělávání je rozpracován v dokumentu Государственная программа «Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации 2001 – 2005» a v pokračování na léta 2006 – 2010. Hlavním koordinátorem programu byl *Правительственная комиссия по социальным вопросам военнослужащих, граждан, уволенных с военной службы, и членов их семей* a rozpočet dosahoval 178 miliónů rublů.

Vývoj, ke kterému v armádě během 90. let došlo v oblasti vlastenecké výchovy, je postupně patrný i ve vzdělávacích osnovách státních škol, do kterých je zahrnován předmět pravoslavné kultury.

---

¹²⁰ ПУТИН, В.В.: Россия на рубеже тысячелетий, http://www.ng.ru/politics/1999-12-30/4_millennium.html

4. ZÁVĚR

Ruské pravoslavné církvi je často vyčítáno, že se stala ne-li přímo státním náboženstvím, tak alespoň nástrojem v rukou státu, jehož moc posvěcuje.

Nicméně přestože RPC bylo uznáno výjimečné postavení, tak Rusko zůstává sekulárním státem. Otázka posvěcení moci je složitější. Hovoříme-li o posvěcení moci, máme zpravidla na mysli Bohem posvěcenou moc středověkého panovníka. Smysl je ovšem v tom, že posvěcení od Boha bylo zdrojem legitimacy panovníkovy moci. V sekulárních státech moderního světa samozřejmě nehovoříme o moci dané Bohem, nicméně požadavek legitimacy, jako podmínky pro moc a autoritu státu, zůstává. Ta je ve většině případů zaručena demokratickou volbou a je chápána jako moc svěřená z rukou lidu. O složitosti situace, v které se Rusko v tomto ohledu nacházelo po rozpadu SSSR, již byla řeč na předchozích stranách. Tradice demokratických voleb v Rusku téměř neexistovala. Veřejné mínění bylo navíc velice nestálé, což bylo umocněno těžkou hospodářskou situací a celkovou existenciální nejistotou. Politická elita ovšem potřebovala alespoň nějaké zdání legitimacy své moci v očích veřejnosti. Jediným prostředkem k dosažení tohoto cíle bylo spojení se s tradičními ruskými prvky. Jedním z mála tradičních elementů, s kterou se nové Rusko mohlo identifikovat, byla Ruská pravoslavná církev. Palčivý problém nedostatku vlasteneckého cítění a vědomí příslušnosti se stal brzy zjevný a RPC byla logicky nahlížena jako instituce, s jejíž pomocí může dojít k nápravě. Domnívám se, že toto úsilí bylo úspěšné. Ačkoli se podle statistik počet praktikujících věřících od počátku 90. let příliš nezměnil, došlo k výraznému nárůstu lidí, kteří se identifikují s pravoslavím. Jak uvádí český jezuita Richard Čemus, je poměrně jednoduché narazit na prohlášení typu: «Я атеист, но православный».¹²¹

---

¹²¹ ČEMUS, Richard: Moskva - Pravoslaví - Řím. Náboženská situace v Rusku a možnosti ekumeny., In: Teologický sborník, Rusko a Evropa, Roč. VIII, 1/2002

Spolupráce s představiteli politické elity na konsolidaci státu v tomto ohledu byla z pohledu RPC v souladu s jejím učením o roli své i roli státu, jak jsou formulovány v *základech sociální koncepce*. Stát není výtvorem božím, ale je „nezbytným elementem ve světě zkaženém hříchem“, protože jeho síla může být použita k „omezení zla a podpory dobra“ a to je morálním smyslem jeho existence. Církev plní „misi spásy lidského rodu“ nejen tím, co káže, ale i svými činy – spolupracuje i se státem, který nemá křesťanský charakter, a i s lidmi, kteří se ke křesťanství nehlásí. Povinností každého křesťana je účastnit se života společnosti a ne se ze světa stáhnout.¹²²

RPC si zároveň uchovala svou nezávislost a 90. léta byla po 300 let pro ni první érou, ve které byla plně svobodná.

Vývoj vztahu armády a církve, který jsem použila jako ilustraci situace v 90. letech, ukázal, že ze strany státních orgánů došlo k přehodnocení vzájemného vztahu a ustavení teoretického rámce institucionální role RPC v ozbrojených složkách. Dnes po šesti letech od konce popisovaného období je řada otázek stále nevyřešena. Tou nejzásadnější je z pohledu církve formalizace postavení duchovních v rámci ozbrojených sil, které bude docíleno zřízením instituce vojenských kaplanů.

Stejně jako ve společnosti vidí církev své pole působnosti v sociální a morální oblasti, tak v armádě usilovala o vzkříšení jejího „pravoslavného ducha“ ve smyslu morálních principů. Jejím ústředním zájmem je řádná pastorece příslušníků vojsk, kteří se hlásí k pravoslaví. Postoj armády byl stejně jako v případě státu více pragmaticky zaměřený. Zatímco problém morálky byl prvním důvodem k angažování církve, potřeba institucionální

---

¹²² Основы социальной концепции Русской Православной Церкви

legitimity a zároveň symbolického rámce a duchovního elementu patriotismu byly významným motivem k prohlubování spolupráce.

Jak bylo v práci několikrát naznačeno, vztah obou institucí nelze chápat jednotně, tak jako by byl řízen a rozhodován ve dvou ústředích, která se mezi sebou vzájemně dohodla. Stejně tak jako vzájemné dohody podepsané ministerstvem obrany, neznamenal, že všichni velitelé jednotek se jimi začali řídit, tak i církve nelze chápat takto centralizovaně. Při bližším pohledu bychom zjistili, že se dělila na řadu názorových proudů a čelila obrovské řadě problémů. Moskevský patriarchát v dané situaci často plnil roli arbitra a slova jeho představitelů byla v takových případech výsledkem určitého kompromisu. Přesto se domnívám, že i tento kompromis je samozřejmě důležitý a směrodatný a v každém případě by měl sloužit jako výchozí bod, z kterého naše zkoumání vychází.

Bibliografie

PRIMÁRNÍ PRAMENY (azbuka)

Články a statě

АФАНАСЬЕВ, Юрий: Перестройка и историческое знание, In: Перестройка: гласность, демократия, социализм - иного не дано, Москва 1988

БАБАКИН, Александр: Почему убегают солдаты, Российская газета, 10.8. 1999

БЕЛОУСОВ, Анатолий и ИВАНОВ, Александр: Солдатский долг, он верою силен, Красная звезда, 4.8. 1994

БУРБЫГА, Николай: Военные - за союз с церковью, Известия 12.8. 1992

БУРЫГИН, Александр: Состоялось освящение, Армейский сборник, Январь 1998

ВОЕЙКОВ, Сергей: Первый батюшка подплава, Красная звезда, 17.9. 1998

ГАРБУЗ, А.: Служба капелланов в армии Великобритании, Зарубежное военное обозрение, Июнь 1998

ГРИГОРЬЕВ, Иван: Ближе к окопам, Красная звезда, 27.2. 2007

ЕМЕЛЬЯНОВА, Надежда: Исламофобия - путь в тупик, Независимое военное обозрение, 10. - 16.9. 1999

КУТИШЕВ, Виктор и МАРКОВ, Александр: В окопах не бывает атеистов, Армейский сборник, Апрель 1998

ЛУКИЧЕВ, Борис и ПРОТОПОПОВ, Андрей: Взаимодействие армии и церкви, НГ-Религии - Дайджест, 6.10. 1999

НЕМЫЧЕНКОВ, Владимир: Российская армия и Русская Православная Церковь, Военный дипломат, Март-апрель 2004

НИКОЛАЕВ, Александр: На пороге 80-летия, Армейский сборник, Январь 1998

ПЕТРОВ, Александр: Церковь адарить по дедовщине, НГ-Религии, 15.2. 2006

РОЗАНОВ, Василий В.: Русский священник на войне, Российские вести, 3.2. 1999

САХАРОВ, Андрей: Неизбежность перестройки, In: Перестройка: гласность, демократия, социализм - иного не дано, Москва 1988

СУРОВЦЕВ, Александр: Военные священники служат Богу и Отечеству, НГ-Религии, 1.3.2006, <http://religion.ng.ru>

ФАЛИЧЕВ, Олег: За укрепление боевого содружества, Красная звезда, 8.6. 1999

ЦЫПИН, Владислав: Архиерейский собор Русской православной церкви 1994 г., Седмица.Ru, www.sedmitza.ru

ЧЕРНЕНКО, Дмитрий: В казарму вернулась икона, Российские вести, 3.2. 1999

ЮРЫ, Юрий: Русский мученик, Завтра, Февраль 1999

Bezzejmenný: Вести с флотов, Морской сборник, Июль 1997

Bezzejmenný: Сотрудничество армии и церкви, Армейский сборник, Январь 1998

Bezzejmenný: Факты, Красная звезда, 27.2. 2007

Bezzejmenný: Алексей II: Церковь можно отделить от государства, но не от общества, Правда, 7.6.2004, <http://news.pravda.ru>

Bezzejmenný: Патриарх Алексей II призвал мусульман вместе работать в армии, Русская линия, 17.3.2006, www.rusk.ru

Interview, projevy a referáty:

АЛЕКСИЙ II, Патриарх: Ваш труд - защита Отечества и своих ближних, Пограничник, Август 2000

АЛЕКСИЙ II, Патриарх: Церковь не намерена заключать политические браки, Известия 28.5. 1991

АЛЕКСИЙ II, Патриарх: Пока воссоединение церквей быть не может, Коммерсантъ - Власть, № 15, 28.4. 1998

АЛЕКСИЙ II, Патриарх: Создание современной армии невозможно без включения духовной составляющей в воспитание защитника Родины, Щит и Меч, № 45, 1.12. 2006

АЛЕКСИЙ II, Патриарх: Духовное возрождение России ныне обретает второе дыхание, Информационное агентство Интерфакс, www.strasbourg-reor.org

АЛЕКСИЙ II, Патриарх: К воинству Христову, Завтра, Февраль 1999

АЛЕКСИЙ II, Патриарх: К православным юношам - призывникам 1995 года, Красная звезда, 24.10. 1995

БУРКИН, Александр И.: Служить России, Морской сборник, Январь 1997

ГОРБАЧЕВ, Михаил: Октябрь и перестройка: революция продолжается, Москва, 1987

ДЗЮБИЧ, Ю.Н.: Опыт взаимодействия с Русской Православной Церковью в учебно-воспитательном процессе Военной академии Генерального штаба - (Доклад, Рождественские чтения), www.pobeda.ru

КИРИЛЛ, Митрополит Смоленский и Калининградский: Выступление на Расширенном Совещании Руководителей Центрального Федерального округа в Курске, 21.7. 2004, Церковный вестник, www.tserkov.info

ЛИХАЧЕВ, Дмитрий С.: От покаяния - к действию, Литературная газета, 9.9. 1987

ЛИХАЧЕВ, Дмитрий С., Огонек, № 10, Март 1988

ПУТИН, Владимир В.: Россия на рубеже тысячелетий, www.ng.ru

ПУТИН, Владимир: Открытое письмо к Российским избирателям, www.putin2000.ru

РАСПУТИН, Валентин: Если по совести, Литературная газета, 1.1. 1988

РАУШЕНБАХ, Борис В.: Сквоз глуб веков, Коммунист, № 12, Август 1987

САВВА, епископ Красногорский: Во славу российского воинства, Красная звезда, 29.3. 2000

САВВА, Игумен (Молчанов): Нужен ли священник в армии? (Телепрограмма Православная энциклопедия), Прямый эфир на канале ТВЦ 24.2. 2007, рёпис програму на www.pobeda.ru

СМИРНОВ: Протоиерей Дмитрий, Миссия Церкви в отношении будет расширяться, Религия в России. <http://religion.russ.ru>

СМИРНОВ, Протоиерей Дмитрий: Армия и Церковь, Трибуна русской мысли, № 1(5) 2003, www.cisdf.org

СМИРНОВ, Протоиерей Дмитрий: Доклад на Архиерейском Соборе Русской Православной Церкви 2004 года, www.pobeda.ru

СОЛОНИН, Иерей Дмитрий: Пехотный священник, или что показала командировка в Чечню, Красная звезда, 28.12. 2006, www.redstar.ru

ХАЧАТУРОВ, Полковник А. и БЕДУЛА, подполковник О.: Так кто же заполнит духовный вакуум?, Красная звезда, 15.2. 1992

ХУЗИН, Муфтий Мухаммедгали: Нам обязательно нужно вводить институт военного духовенства, Портал Интерфакс-Религия, 9.10.2006, www.interfax-religion.ru

ЧАПЛИН, Священник Всеволод и ЛУКИЧЕВ, Полковник Борис: Беседа - Капеллан: офицер или пастырь?, Московские новости, 11.9. 1994

ЧАПЛИН, Священник Всеволод: Ответы Патриархии на вопросы Огонька, Открытое письмо, Огонек, № 34, Август 1998

Bezzejmenný: Катастрофически не хватает священников, говорят участники Рождественских чтений, Красная звезда, 27.2. 2007

- Письмо Архиерейского Собора Председателю Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации Г.Н. Селезневу и депутатам Государственной Думы ФС РФ, Архиерейский Собор 1997 года, Седмица.Ru, www.sedmitza.ru

- Взаимодействие с вооруженными силами и правоохранительными учреждениями, (Из отчета «О жизни Московской епархии в 2004 году»), Московская епархия 2005. Ежегодник. www.church-army.orthodoxy.ru

Dokumenty:

- Основы социальной концепции Русской Православной Церкви, www.patriarchia.ru
- Совместное заявление о сотрудничестве, www.church-army.orthodoxy.ru
- Совместное соглашение о сотрудничестве, Морской сборник, Сентябрь 1997
- Патриотическое воспитание, www.mil.ru
- Федеральный закон О статусе военнослужащих от 27.05.1998 N 76-ФЗ, www.consultant.ru
- «О взаимоотношениях Церкви с государством и светским обществом на канонической территории Московского Патриархата в настоящее время», Архиерейский собор 1994 г., www.sedmitza.ru

- Концепция патриотического воспитания граждан Российской Федерации, Министерство образования и науки Федеральное агентство по образованию, www.ed.gov.ru
- Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации 2001 – 2005
- Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации 2006 – 2010, www.llr.ru

SEKUNDÁRNÍ PRAMENY (azbuka)

- БОБКОВ, Филип Д.: КГБ и власть, Москва, 1995
- МОСС, В.: Православная церковь на перепутье (1917 - 1999), Санкт - Петербург, 2001
- ПОЛУНОВ, А. Ю.: Под властью обер-прокурора - Государство и церковь в эпоху Александра III, AIRO - XX, 1996
- ПОСПЕЛОВСКИЙ, Дмитрий В.: Русская православная церковь в XX веке, Москва, 1995
- ПОСПЕЛОВСКИЙ, Дмитрий В.: Православная церковь в истории Руси, России и СССР, Москва, 1996
- РЕГЕЛЬСОН, Лев: Трагедия Русской церкви 1917 - 1945, YMCA Press, Paris 1977
- МОЗГОВОЙ, С.: Взаимоотношения Армии и Церкви в Российской Федерации, In: The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies, № 3, 2005, www.pipss.org

PRIMÁRNÍ PRAMENY (latinka)

- GORBAČOV, Michail S.: Přestavba v novém myšlení, Praha, 1987
- NEZHNY, A.: In Rogozhskaya Zastava - Visiting Old Believers, In: Perestroika in action, Wellingborough, 1988
- KIRILL, Metropolitan of Smolensk and Kaliningrad: Gospel and Culture, přetisk projevu proneseného na konferenci Světové rady církví v listopadu 1996 v Brazílii, In: Proselytism and Orthodoxy in Russia, The New War for Souls, ed. John Witte Jr. A Michael Bourdeaux, New York, 1999
- MEDVEDEV, Vadim A.,: The Ideology of Perestroika, In: Perestroika - Annual: Two, Londýn 1989, (ed.) A.G. AGANBAGYAN

SEKUNDÁRNÍ PRAMENY (latinka)

ANDERSON, John: The Archives of the Council for Religious Affairs, In: Religion, State and Society, sv. 20, 1992, № 3-4

ANDERSON, John: Gorbachev: Hopes and Fears, In: Religion in Communist Lands, Sv.15, № 3, 1987

ANDREW, Christopher and MITROKHIN, Vasili: The Mitrochin Archive, London 2000

BAEV, Pavel K.: The Plight of the Russian Military: Shallow Identity and Self-defeating Culture, In: Armed Forces & Society, sv. 29, № 1, 2002

BERCKEN, William van den: Holy Russia and the Soviet Fatherland, In: Religion in Communist Lands 15, № 3, 1987

BERCKEN, William van den: The Rehabilitation of Christian Ethical Values in the Soviet Media, In: Religion in Communist Lands 17, № 1, 1989

BERCKEN, William van den: Christian Thinking and the End of Communism in Russia, Utrecht - Leiden, 1993

BERCKEN, William van den: The Russian Orthodox Church, State and Society in 1991 - 1993: The Rest of the Story, In: Religion, State and Society, sv. 22, № 2, 1994

BERCKEN, W. van den: Ideology and Atheism in the Soviet Union, v Religion in the Communist Lands 13/3 1985

BORDEAUX, Michael a Witte, John Jr. (Ed.): Proselytism and Orthodoxy in Russia, New York, 1999

BORDEAUX, Michael: Gorbachev, Glasnost' and the Gospel, London, 1990

BOURDEAUX, Michael: The Russian Church, Religious Liberty and the World Council of Churches, In: Religion in Communist Lands 13, № 1, 1985 (4-27)

BUCIORA, Jaroslaw: Canonical Territory of the Moscow Patriarchate. An analysis of contemporary Russian Orthodox Thought

ČEMUS, Richard: Moskva - Pravoslaví - Řím. Náboženská situace v Rusku a možnosti ekumeny., In: Teologický sborník, Rusko a Evropa, Roč. VIII, 1/2002

DANIEL, Wallace: Religion and the struggle for Russia's future, In: Religion, State and Society 24, № 4, 1996

DUNLOP, J.B.: The Russian Orthodox Church in the Millenium Year: What it needs from the Soviet State, In: Religion in Communist Lands 16, № 2, 1988

DUNLOP, J.B.: Religious Themes in Recent Soviet Cinema, In: Religion in Communist Lands 16, № 3, 1988

ELLIS, Jane: The Russian Orthodox Church: A Contemporary History, London, 1988

ELLIS, Jane: New Thinking on Religion, In: Religion in Communist Lands 17, № 2, 1989

FIGES, Orlando: Natasha´s Dance, Cultural History of Russia, Londýn 2002

GRAJEWSKI, Andrzej: Rusko a kříž, Praha 1997

HERSPRING, Dale R.: Russian civil-military relations, Indiana University Press 1996

HOSKING, Geoffrey: The Awakening of the Soviet Union, Cambridge, Massachusetts, 1991

HOSKING, Geoffrey: Russia and the Russians, Londýn, 2001

HÜBNER, P.: Culture in Perestroika, in The Soviet Union 1987 – 1989 – Perestroika in Crisis?, London 1990

KNOX, Zoe: Russian Orthodoxy and Religious Pluralism: Post-Soviet Challenges, In: Contemporary Europe Research Centre, Duben 2003, Melbourne

KRASIKOV, Anatoly: Church and State in Eastern Europe, In: East European Constitutional Review, 1998

LAQUEUR, Walter: The Long Road to Freedom, Russia and Glasnost, London 1989

MEZHENKOV, V. a SKELLEY, E.: Perestroika in action, Wellingborough, 1988

MAINVILLE, Michael: Muslim birthrate worries Russia, Washington Times, 21.11.2006

MINER, Steven Merritt: Stalin's Holy War, Chapell Hill & London, 2003

PIPES, Richard: Rusko za starého režimu, Praha, 2004

POSPIELOVSKY, Dmitri: Religious Themes in the Soviet Press in 1989, In: Religion in Communist Lands 18/4, Keston Institute, 1990

POSPIELOVSKY, Dmitri: Church-State Relations in the USSR in 1988: The Local Sobor of the Russian Orthodox Church, In: The Soviet Union 1987-1989 Perestroika in Crisis?, (Ed.) The Federal Institute for Soviet and International Studies, Cologne, Londýn, 1990

ROTH, Paul: Soviet Media Policy Since 1985, In: The Soviet Union 1987 -1989, Perestroika in Crisis?, London 1990

RZHEVSKY, Nicholas: Modern Russian Culture, Cambridge, 1998

SALLNOW, J.: Reform in the Soviet Union, Glasnost' and Future, Londýn 1989

SETON-WATSON, Mary: Religious Themes in Recent Soviet Literature, In: Religion in Communist Lands 16/2, Keston Institute, 1988

SCHNEIDER, E.: The Nineteenth Party Conference: Reform of the Political System, In: The Soviet Union 1987 -1989, Perestroika in Crisis?, London 1990

TEAGUE, Elizabeth: Perestroika and the Party, In: Gorbachev and Perestroika, Londýn 1990

VORONTSOVA, Lyudmila a FILATOV, Sergei: Freedom of Conscience in Russia: What the Opinion Polls Show, In: Religion, State and Society 21, № 3-4, 1993

VORONTSOVA, Lyudmila a FILATOV, Sergei: Religiosity and Political Consciousness in Post-soviet Russia, In: Religion, State and Society 22, № 4, 1994

Internetové odkazy

www.pobeda.ru

www.patriarchia.ru

www.mospat.ru

www.mil.ru

www.sedmitza.ru

www.church-army.orthodoxy.ru

www.tserkov.info

www.cia.gov/cia/publications/factbook/

Общественное мнение – agentura pro výzkum veřejného mínění, <http://bd.fom.ru>